

מכון האוניברסיטה הפתוחה
לחקר יחסי חברה-צבא

שיח הנקמה והמלחמה בעזה

מבטים היסטוריים ופוליטיים

עורך: יגיל לוי

סדרה מחקרית

חסי' 3 | מאי 2026

Civil-Military Relations Research Series

No. 3 | 2026

עורך: יגיל לוי

עריכה לשונית: הדר יעקובסון

עיצוב גרפי: עינת פרלמן רוגל

רכזת מערכת: נועה זלוטניק

© תשפ"ו-2026. כל הזכויות שמורות לאוניברסיטה הפתוחה.

הקריה ע"ש דורותי דה רוטשילד, דרך האוניברסיטה 1, ת"ד 808, רעננה 4353701.
The Dorothy de Rothschild Campus, 1 University Road, P.O.Box 808, Raanana
4353701. Printed in Israel.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגרי מידע (לרבות העלאה לפלטפורמות בינה מלאכותית), לשדר או לקלוט – בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר – כל חלק מהחומר שבספר זה. חל איסור מוחלט על שימוש מסחרי בכל חלקי הספר, אלא אם התקבלה לכך רשות מפורשת ובכתב ממדור זכויות היוצרים של האוניברסיטה הפתוחה.

תוכן

4	הקדמה יגיל לוי
8	הרתעה, ענישה או נקם? הסבר שיח ההנהגה הישראלית בעקבות 7 באוקטובר גדי היימן
23	מלחמת עזה: בין גטואיזציה ומצור לנקמה ולביטחון קבע שרה הלמן
39	הנקמה כדפוס זהותי יגיל לוי
53	ללא גבול: הנקמה בעזה בין מבנה לאירוע אריאל הנדל
66	הגשרים בין אתמול ומחר: על נקמה ועל זמן אורי ש. כהן
80	על הכותבים

הקדמה

שיח הנקמה והמלחמה בעזה: מבטים היסטוריים ופוליטיים

יגיל לוי

מייד לאחר הטבח של 7 באוקטובר הצהיר ראש הממשלה נתניהו:

צה"ל יפעיל מייד את כל עוצמתו כדי להשמיד את יכולות חמאס. נכה בהם עד חורמה וננקום בעוצמה על היום השחור הזה שהם עוללו למדינת ישראל ולאזרחיה. כפי שאמר ביאליק: 'נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן'.

הצהרה זו לא הייתה רק תגובה רטורית לאירוע קיצוני, אלא סימנה את הטון שילוה את המלחמה – ואולי גם את אחד ממאפייניה המרכזיים: מלחמה ששיח הנקמה ניצב במרכזה. בניגוד לשיחים ביטחוניים שגרתיים, הממסגרים הפעלת כוח במונחים של הגנה עצמית, הרתעה או סיכול של איום, כאן הופיעה הנקמה בגלוי ובמפורש, בלי ניסיון לעוטפה בשפה אסטרטגית חלופית.

על קצה המזלג, נקמה היא פעולת תגמול נגד מי שנתפס כאחראי לפגיעה, לנזק או לעוול. היא כרוכה ברצון להשבת צדק, אך גם בחריגה

ממנו: במקרים רבים היא אינה מידתית והנזק שהיא מסבה עולה על הנזק שנגרם מלכתחילה. הנקמה אינה רק פעולה אלא גם רגש – שילוב של כעס ושנאה, לצד סיפוק הנובע מגרימת סבל לאחר. משום כך, המדינות המודרניות הפקיעו אותה מידי יחידים וקהילות, וביקשו להכפיף את השימוש בכוח למערכות נורמטיביות ומשפטיות.

ברוח דומה, גם המשפט הבין־לאומי, הרלוונטי לדיון בעזה, שולל נקמה כבסיס לגיטימי להפעלת כוח, ומתיר שימוש בכוח רק לשם הסרת איום ובהיעדר חלופות אחרות.

ברוח דומה, גם המשפט הבין־לאומי, הרלוונטי לדיון בעזה, שולל נקמה כבסיס לגיטימי להפעלת כוח, ומתיר שימוש בכוח רק לשם הסרת איום ובהיעדר חלופות אחרות. הפעלת הכוח צופה את הסיכון העתידי ומודרכת בידי הצורך להשיג ביטחון בעתיד אך אינה אמורה לגבות מחיר על העבר. בהתאם לכך, מקובל להבחין בין נקמה לבין פעולת תגמול. אם הנקמה פונה לעבר – לתיקון עוול שכבר התרחש – הרי פעולת תגמול מכוונת לעתיד, ומיועדת בראש ובראשונה להרתיע ולמנוע פגיעות נוספות. הבחנה זו מאפשרת לנקמה להתקיים לעיתים ב"תחפושת" של תגמול. אלא שבמלחמה בעזה, כפי שמסמנים דברי ראש הממשלה, הנקמה לא הוסוותה אלא הופיעה כשיח לגיטימי ומוצהר.

על רקע זה קיים **מכון האוניברסיטה הפתוחה לחקר יחסי חברה־צבא** ערב עיון בינואר 2026, אשר ביקש לבחון את שיח הנקמה בהקשר של המלחמה בעזה מנקודות מבט שונות. הקובץ שלפנינו מאגד חמישה מאמרים קצרים שכתבו הדוברים בערב העיון. המאמרים מציעים מבטים מגוונים על התופעה.

גדי היימן שואל מדוע דווקא אחרי 7 באוקטובר הנקמה לא הסתתרה. בדרך כלל, מדינות "מתרגמות" את יצר הנקמה לשפה לגיטימית של הרתעה והגנה עצמית – מנחם בגין ואהוד אולמרט דיברו כך גם בעת מלחמות העבר. היימן מראה שהחריגה הישראלית לאחר 7 באוקטובר נבעה משני גורמים משולבים: עוצמת הזעזוע, שיצרה פעולה שחרגה מכל נורמה מוכרת, והעומק של תחושת ההשפלה, שכן גוף חלש מאוד הצליח, בתחבולה פשוטה, להכות צבא חזק מאוד. השילוב בין השניים יצר מצב רגשי שלא אפשר היה עוד לרסנו באמצעות שימוש בלקסיקון הרגיל.

שרה הלמן מנתחת את המעבר החד מ"הכחשה קולקטיבית" – עזה כחור שחור שנעלם מהתודעה הישראלית – למלחמת נקמה גלויה ומוצהרת. הגטואיזציה של עזה והמצור עליה אפשרו לישראלים לחיות שנים בלי להתמודד עם מה שמתרחש מעבר לגדר. האירוע של 7 באוקטובר קרע את ההכחשה הזו בבת אחת. הנקמה שבאה בעקבותיה לא נשארה במישור הרגשי: בשיח הציבורי, ברשתות החברתיות של החיילים, בביזה ובהרס השיטתי של המרחב הבנוי – הנקמה הפכה לפרקטיקה. הלמן מראה כיצד התפתחה מלחמת נקמה ללוגיקה של "ביטחון קבע", שבה אוכלוסייה שלמה נתפסת כאיום שיש לחסלו.

יגיל לוי מסביר מדוע הצבא התקשה לרסן את שיח הנקמה גם כאשר הרמטכ"ל ביקש במפורש לעשות כן. הנקמה, הוא טוען, לא הייתה רק רגש – היא שימשה משאב זהותי לשתי קבוצות שקראו תיגר על זהות הצבא המסורתית. הזרם החרד"לי עטף אותה בתיאולוגיה ובשליחות מוסרית – המלחמה כמאבק הטוב היהודי ברוע – ולוחמי הצווארון הכחול מצאו בה דרך להתגאות בהפעלת כוח, גאווה שנשללה מהם במשך שנים בידי האליטות הצבאיות ההיסטוריות. בשתי הקבוצות נתפסה ביקורת על הנקמה לא כהסתייגות מוסרית אלא כניסיון לשלול משאב שצברו בדם. דבר זה מסביר, לפי לוי, מדוע האכיפה הייתה כמעט בלתי אפשרית.

אריאל הנדל שואל כיצד תיתכן נקמה בלא גבול – נקמה שאין לה רגע סגירה, שמטרתה אינן מוגדרות, ושמשקל ההרס בה מגיע לעשרות מיליוני טונות. תשובתו היא שהנקמה נובעת ממבנה ולא מאירוע. הקולוניאליזם ההתיישבותי יוצר מצב של היעדר גבולות מובנה – לא רק פיזי אלא זהותי ורגשי – שבו כל נוכחות פלסטינית נחוות כאיום קיומי. בהיעדר גבול ברור בין העצמי לאחר, כל פגיעה מתפרשת כהתקפה על גרעין הזהות עצמה, והנקמה שנוצרת היא בלתי נשלטת ביסודה.

אורי ש. כהן מתחקה אחר הנקמה כמודוס של זמן. הנקמה מכפיפה את העתיד לעבר, ובכך חוסמת את האופק ויוצרת מציאות דיסטופית שבה ההווה אינו אלא זירה לסגירת חשבונות היסטוריים, והיא יכולה ליצור מעגלי דמים שאינם נסגרים. באמצעות נתן אלתרמן, לאה גולדברג, חנוך ברטוב ואחרים הוא סוקר את תגובותיה של הספרות העברית לריבוי המשמעויות של הנקמה. כהן מראה גם את הצד האחר: לאה גולדברג, שסלדה מהנקמה, מגלמת אפשרות אחרת – זמן שנע קדימה, אופק שאינו חסום.

כל אחד מהמאמרים מתמקד אפוא בממד אחר של הנקמה וחושף את אופייה המורכב: הפסיכולוגיה הפוליטית שלה, המבנים החברתיים שמזינים אותה, הדינמיקות הפנים־צבאיות שמקשות לרסן אותה, השורשים הקולוניאליים שמסבירים את היעדר גבולותיה, והזיכרון התרבותי שממנו היא שואבת את כוחה. יחד, מאמרי הקובץ מציעים לשפוך אור על אופן ניהול המלחמה בעזה ולהציג את המשמעויות הרחבות של תופעה שהייתה נוכחת מאוד בשיח הציבורי, אך עדיין יש חסמים תרבותיים ופוליטיים מהותיים לנהל עליה שיח כן ויסודי.

הרתעה, ענישה או נקם? הסבר שיח ההנהגה הישראלית בעקבות 7 באוקטובר

גדי היימן

מבוא

המאמר שלפנינו מבקש לבחון את השיח של מקבלי ההחלטות בישראל לאחר הטבח של 7 באוקטובר באמצעות דיון במקומה של הנקמה ביחסים הבין־לאומיים. הוא רואה את הנקמה לא כסטייה פתולוגית מן ההתנהגות המדינתית ה"נכונה" או "הראויה", אלא כרגש וכדפוס פעולה שיש להם שורשים עמוקים בהיסטוריה האנושית ככלל, וביחסים הבין־לאומיים בפרט. נקודת המוצא של המאמר היא כי גם מדינות, חרף הדימוי הקר והמחושב המיוחס להן, פועלות בתוך הקשר נורמטיבי ותרבותי שבו שאלות של כבוד, השפלה וצדק אינן נעלמות. המערכת הנורמטיבית מעצבת במידה רבה את השיח וההתנהגות הנקמנית ומתעלת אותן לאפיקים הנחשבים ללגיטימיים. אולם בתנאים מסוימים, שאפשר לכתותם קיצוניים, מנהיגים חורגים מאותם גבולות נורמטיביים.

הדיון ינסה להגדיר מהי נקמה ומהם מאפייניה, יעמוד על תפקידה החברתי בחברות חסרות מנגנוני אכיפה, יתחקה אחר מקומה של הנקמה לאורך ההיסטוריה של היחסים הבין־הילתיים והבין־לאומיים ויבחן את תהליך הדה־לגיטימציה שעברה הפוליטיקה הבין־לאומית בעידן המודרני. לצד זאת ינותח הפער שבין הנורמות הרטוריות השוללות נקמנות לבין מציאות שבה רגשות נקם ממשיכים להתעורר לנוכח פגיעה, במיוחד פגיעה שנתפסת כשערורייתית מהבחינה המוסרית.

בהמשך יעסוק המאמר, בהקשר של הנקמה, במלחמה שהתחוללה בעזה בעקבות הטבח של 7 באוקטובר. אירוע זה עורר בישראל זעזוע עמוק ותחושת השפלה קולקטיבית, ואלה באו לידי ביטוי לא רק בעוצמת התגובה הצבאית, אלא גם בשיח הציבורי והפוליטי שליווה אותה. בניגוד לדפוס הרטורי שאפיין בעבר פעולות־נגד שנקטה ישראל, שאופיין במונחים של הגנה עצמית, סיכול איומים ושיקום ההרתעה, הפעם נשמעו גם ביטויים מפורשים של נקם. המאמר מבקש לנסות להסביר את הסיבות לחריגה זו.

**תפיסה שלילית של הנקמה היא במידה רבה אופנה
תרבותית. הנקמה, ביסודה, היא רגש אנושי – "תאוות
נקם" – שהשתרש בנו משום שמילא תפקידים חיוניים
באבולוציה שלנו. בבסיסה היא הרצון לגרום סבל
למישהו שפגע בנו.**

מהי נקמה ומהם תפקידיה החברתיים?

בתקופתנו, הנקמה סובלת מיחסי ציבור גרועים. היא נתפסת כהתנהגות פרימיטיבית, המאפיינת חברות המקדשות אלימות וסוגדות לכבוד.

האסוציאציות שהיא מעוררת הן של סרטי מאפיה או סדרות על ברוני סמים. אנשים נורמטיביים, כך מקובל לחשוב, אינם אמורים לנקום אלא לפנות לרשויות אכיפת החוק. גם בזירה הבינלאומית, שבה אין רשויות אכיפה יעילות, מדינות אינן אמורות לנקום אלא לנטרל איומים, לבסס הרתעה ולהעניש את מי שמעשיהם חרגו מן הדין הבינלאומי.

אלא שתפיסה שלילית זו של הנקמה היא במידה רבה אופנה תרבותית. הנקמה, ביסודה, היא רגש אנושי – "תאוות נקם" – שהשתרש בנו משום שמילא תפקידים חיוניים באבולוציה שלנו. בבסיסה היא הרצון לגרום סבל למישהו שפגע בנו.¹ היא נחוות כתחושת השפלה עמוקה בעקבות פגיעה בזכויות בסיסיות, וכרצון עז לשקם את דימוינו העצמי והציבורי באמצעות השבת מנה אחת אפיים.² הנוקם חש סיפוק רגשי מן הסבל שהוא מסב למי שגרם לו סבל בעבר.³ בניגוד לכעס או לזעם, שהם אינסטינקטיביים ודועכים במהירות, תאוות הנקם מתמשכת לאורך זמן ויכולה ללוות אותנו במשך שנים. היא דורשת זיכרון ארוך ודמיון מפותח. משום כך, נראה שרגש זה ייחודי למין האנושי, שכן הוא מחייב יחסים חברתיים מורכבים ויכולות קוגניטיביות גבוהות.

הנקמה כרגש ממלאת תפקיד חברתי חיוני בקיומה של חברה מתפקדת שאין בה מנגנוני אכיפה.⁴ היא גורמת לנו לרצות להיפרע ממי שפגע בנו גם כאשר הנזק חסר תקנה וגם אם חלף זמן רב מאז שנגרם. פרנסיס בייקון כתב כי הנוקם "משאיר את פצעיו שלו פתוחים, שאם לא כן היו מיטיבים להחלים ולהבריא".⁵ לנקמה יש רגישות נמוכה יחסית למחירים, והיא יכולה לדחוף אותנו לפעולה גם כאשר הדבר אינו משתלם מהבחינה הרציונלית, לפחות בטווח המיידי.⁶ זאת מאחר שהנקמה מכוונת לעבר ולהווה יותר מאשר לעתיד; אנו רוצים "לתקן" את העבר כדי לזכות בסיפוק בהווה, גם אם נשלם על כך מחיר בעתיד. בכך מאפשרת לנו הנקמה ליצור הרתעה יעילה: מי שמתכוון לפגוע בנו יודע שאינו יכול לבצע "מחטף" מוצלח, למשל לגנוב רכוש השייך לנו, בלי לשלם על כך מחיר. בשל התפקיד המועיל של רגש הנקמה, הוא זכה בתרבויות שונות למיסוד חברתי והיה לנורמה מחייבת. כך נולד

מוסד "נקמת הדם", שבו נדרשת הקהילה שאליה משתייך הקורבן, ולא רק הקורבן עצמו, להוציא לפועל את הנקמה. אפשר להעריך שבלא הנקמה כרגש וכמוסד חברתי לא אפשר היה לקיים חיים בין־קהילתיים משותפים.

הנקמה המדינתית בהיסטוריה

במבט היסטורי אפשר לראות כי הנקמה נעשתה בלתי־לגיטימית, בעיקר בחברות שהקימו מנגנונים פנימיים מתפקדים להענשת עבריינים. הדבר הוביל גם לשינוי בחוויית הפגיעה של הפרטים בחברה: מתחושה של השפלה ואיום על הערך של האני־העצמי, לתחושה של קורבן הזכאי להגנתה של המדינה.⁷ במצבים אלה, תאוות הנקם ומוסד נקמת הדם חדלו להיות בעלי תפקיד חברתי חיוני, והחלו להיתפס כגורמים מזיקים העלולים לערער את הסדר החברתי ולפגוע בתפקידו המרכזי של השלטון באכיפת החוק. לעומת זאת, במארג היחסים שבין קהילות פוליטיות הנקמה נותרה לגיטימית כיוון שהמשיכה למלא אותן פונקציות חברתיות חיוניות – ובראשן כינון הרתעה מפני ביצוע מעשי עבריינות.

אפשר למצוא דוגמאות למכביר ללגיטימיות של הנקמה כסיבה למלחמה בתקופה הפרה־מודרנית. שיח הנקמה היה תופעה טריוויאלית בעת העתיקה. למשל, אלכסנדר הגדול בחר להצדיק את המערכה הצבאית נגד הפרסים ברצון לנקום בהם על הנזק שחוללו במסע הפלישה שלהם ליוון כ־150 שנה קודם לכן.

אפשר למצוא דוגמאות למכביר ללגיטימיות של הנקמה כסיבה למלחמה בתקופה הפרה־מודרנית. שיח הנקמה היה תופעה טריוויאלית

בעת העתיקה. למשל, אלכסנדר הגדול בחר להצדיק את המערכה הצבאית נגד הפרסים ברצון לנקום בהם על הנזק שחוללו במסע הפלישה שלהם ליוון כ־150 שנה קודם לכן. התנהגות נקמנית הייתה כה שכיחה, כה צפויה, כה טבעית בעת העתיקה עד שיוליוס קיסר מצא לנכון להתנצל בספרו לפני הקורא על המקרים שבהם בחר שלא לנקוט פעולה נקמנית.⁸

שכיחות הנקמה בעולם העתיק אינה מוסברת רק בהיעדרם של מנגנונים בין־קהילתיים יעילים להענשת מעשי תוקפנות או עוולות אחרות. היא הייתה גם פועל יוצא של מאפיינים נורמטיביים, שאפשר לכנותם "תרבות כבוד". שאלות של כבוד ומעמד נתפסו כבעלי חשיבות עליונה, ופגיעה בזכויותיו של שחקן נתפסה כקריאת תיגר על זהותו והובילה לצניחה ממשית במעמדו אם נמנע מלנקום בפוגע. הדבר עולה בבירור מהדאגה שביטאו שחקנים שונים למעמדם בעקבות פגיעה בזכויותיהם שנגרמה מצד שחקן אחר. למשל, הפרסים רואים בסיוע שהעניקה אתונה לערים המורדות בשלטונם מעשה מחוצף שקורא תיגר על מעמדה של קיסרותם האדירה.⁹

אפשר אף לטעון שהנקמה כדפוס התנהגות, כלומר פגיעה לא־מידתית ואכזרית כלפי מי שקורא תיגר על מעמדו החברתי של הנוקם, הייתה מעשה מקובל, גם אם נחשבה לפתרון קיצוני אפילו באותה תקופה. התנהגותה של אתונה במהלך המלחמה הפלפונסית מבהירה היטב שהיא לא ראתה את עצמה כבולה למגבלות ממשיות בשעה ש"טיפלה" בבעלות־ברית סוררות או אף בערים ניטרליות שסירבו לקבל את מרותה. במקרה אחד היא בוחרת לנקום בחומרה בבעלת־ברית אשר ערקה לאויביה, ובמקרה אחר היא נוהגת באכזריות מחרידה כלפי עיר שלא עשתה לה כל רע, אך ערעה על מעמדה בהתעקשה להישאר ניטרלית.¹⁰

גם בימי הביניים ובעת החדשה המוקדמת היה שיח הנקמה שגור, וזאת אף שעמד בסתירה לערכים הנוצריים שהשליטים היו מחויבים להם, לכאורה.¹¹ כאשר רוברט דה ור, מושל טירת רוקינגהאם ושומר

יער רוקינגהאם, הואשם בשנת 1332 בשני מקרים של התנהגות בלתי הולמת בתפקידו, הוא סיכל את תביעתו של אחד המתלוננים, אב המנזר של פייפוול, באמצעות מארב שטמן לו. לאחר מכן התעמת בגלוי עם השופט מטעם המלך שבא לדון בהאשמות. אלה היו דבריו הזועמים לשופט המלכותי: "אתה מבקש להשמיד אותי, אך לפני שאושמד אשמיד את כל מי שמתכוונים להשמידני, יהא מעמדם או דרגתם אשר יהיו".¹²

מקרה אחר הוא היריבות הארוכה, במחצית הראשונה של המאה השש־עשרה, בין פרנסואה הראשון מלך צרפת לבין הקיסר הקדוש קרל החמישי. בשלב כלשהו בשנת 1525 משחרר קרל את מלך צרפת מן השבי תמורת הבטחה לתשלום דמי כופר מפלצתיים. בעת השחרור הוא מזהיר אותו: "אחשיב זאת כעוולה הגדולה ביותר שנעשתה לי ושנאתי כלפיך תהיה גדולה כל כך שאחפש כל אמצעי להתנקם בך ולגרום לך את כל הרע שתהא ידי משגת".¹³

כאשר נמנע פרנסואה מלקיים את התחייבותו, הידרדרו היחסים בין השניים עד כדי כך שקרל לא בחל אף בהתעללות בילדיו הקטנים של פרנסואה, שהושארו בידיו כערבון. הדברים הגיעו לידי כך ששני המונרכים הזמינו זה את זה לדוֹקרב אישי, ורק התערבותן של גברות החצר הביאה למניעת התמששותן של אסון.

היחס הנורמטיבי כלפי הנקמה בכל הנוגע ליחסים שבין חברות אנושיות, להבדיל מן היחסים שבתוך חברות, השתנה רק בעת אחרונה. אפשר לזהות את ניצני השינוי כבר בעידן הנאורות של המאה ה־18, אך הוא צמח והבשיל רק במהלך המאה ה־19, וביתר שאת במאה ה־20.

היחס הנורמטיבי כלפי הנקמה בכל הנוגע ליחסים שבין חברות אנושיות, להבדיל מן היחסים שבתוך חברות, השתנה רק בעת אחרונה. אפשר לזהות את ניצני השינוי כבר בעידן הנאורות של המאה ה־18, אך הוא צמח והבשיל רק במהלך המאה ה־19, וביתר שאת במאה ה־20. הדה־לגיטימציה שעברה הנקמה ביחסים הבין־לאומיים הייתה פועל יוצא של ניסיון לאמץ נורמות ומנגנונים ליישוב סכסוכים בדרכי שלום, תוך העתקתם מרמת המדינה אל רמת המערכת הבין־לאומית. התפתחות המשפט הבין־לאומי, הקמתם של ארגונים בין־לאומיים כדוגמת חבר הלאומים והאומות המאוחדות, והדגשת זכויות האדם והחובה לכבדן – כל אלה יצרו סביבה נורמטיבית עוינת למעשי נקם. "תרבות הכבוד", ששימשה כר נורמטיבי פורה לבלבוב של הנקמה, הוחלפה בשתי תפיסות רציונליסטיות חדשות, שבמסגרתן שוב לא נותר לנקמה מקום של ממש.

התפיסה הראשונה, שאפשר לכנותה ריאליסטית, ראתה במערכת הבין־לאומית יקום המאוכלס במדינות רציונליות וקהות־רגש, המונעות משיקולי ביטחון ושואפות להגדיל את נכסיהן החומריים. פעולת גמול, כתגובה לפגיעה בזכויותיה של מדינה, נותרה אומנם לגיטימית, אך נעשתה מכוונת כלפי העתיד ולא כלפי העבר; תכליתה המרכזית הייתה לשקם את ההרתעה שנפגעה. מן המדינה מצופה לעשות את הנדרש כדי להגן על נכסיה ועל ערכיה באופן תכליתי, שאינו מכוון לסיפוק רגשי אלא להשגת תוצאות מעשיות. עדות לתפיסה ששררה בעידן המודרני בדבר הצורך לנתק בין שאיפת הנקם האישית והחובה המדינית הקרה משמשים הדברים שהשמיע לאופולד השני, קיסר אוסטריה, לנוכח המצב האומלל שאליו נקלעה מריאנטואנט, אחותו, לאחר המהפכה בצרפת: "יש לנו אחות, מלכת צרפת; אך לאימפריה הרומית הקדושה אין אחות, ולאוסטריה על אחת כמה וכמה. אני יכול לפעול רק כדי להגן על האינטרסים של עמי, לא של משפחתי."¹⁴

התפיסה השנייה, שאפשר לכנותה אידיאליסטית לגליסטית, ראתה את היחסים הבין־לאומיים כקהילה שאין הבדל מהותי בינה לבין הקהילה

הפנים־מדינתית מלבד העובדה שחסרה לה מידת המיסוד הדרושה ליצירת מנגנון אכיפה ריכוזי. מנגנון כזה היה מייתר את הצורך של מדינות בהישענות העצמית להשגת ביטחון ועשיית צדק. הדבר אינו פוטר את המדינות ממגבלות נורמטיביות כאשר הן נוקטות אלימות להענשת עבריין שפגע בזכויותיהן. הן נדרשות לכללים של הפעלת כוח, המוכרים במשפט הבין־לאומי כעיקרון ההכרחיות והמידתיות.¹⁵

התוצאה של השתרשות שתי התפיסות המתוארות לעיל היא התגבשות מציאות משונה שמצד אחד, עדיין חסרים במסגרתה מנגנוני אכיפה יעילים, והמדינות נותרות אחראיות לעשיית צדק לעצמן; מצד אחר מצופה מהן לפעול כמעין מנגנון ענישה אובייקטיבי, חף מרגש, כבול לכללי הזהירות המדינית ומפעיל כוח מידתי בשם הצדק והשבת הסדר הבין־לאומי. כפי שהזכרתי קודם, מדינות אינן אמורות לנקום אלא לנטרל איומים, לבסס הרתעה ולהעניש את מי שמעשיהם חרגו מן הדין הבין־לאומי.

**הרתעה משימוש ברטוריקה נקמנית קשורה לרצון
לשמר את הלגיטימיות של פעולת הנגד ולגונן על
המדינה ועל כוחותיה המזוינים מפני ביקורתה של
הקהילה הבין־לאומית.**

הנורמות השוללות נקמנות ביחסים הבין־לאומיים באות לידי ביטוי בעיקר במישור הרטורי, ולעיתים אינן אלא מס שפתיים. במישור הביולוגי, אנו מחוטים לחוש תאוות נקם גם אם צורתה של חוויה רגשית זו ועוצמתה מושפעות מערכי החברה שבתוכה אנו נטועים. במידה רבה אנו מתעלים אותם רגשות כך שיתיישבו עם הנורמות שהפנמנו.¹⁶ מנהיגים אינם מצהירים על רצונם לנקום באויב שפגע בהם, אלא מדברים על "ענישה" ועל השגת צדק, על טיפול במקור

האיום, על שיקום ההרתעה ועל העברת מסר. הרתיעה משימוש ברטוריקה נקמנית קשורה לרצון לשמר את הלגיטימיות של פעולת הנגד ולגונן על המדינה ועל כוחותיה המזוינים מפני ביקורתה של הקהילה הבין-לאומית. בדרך כלל, השאיפה להרחיק את המדינה מדמות ה"נוקם" מתבטאת לא רק בדיבורים אלא גם במעשים: נעשים מאמצים להימנע מפעולות העלולות להתפרש כנעדרות היגיון תועלתני וככאלה שמטרתן העיקרית היא מתן פורקן לתאוות נקם. עם זאת, יש לציין כי מרחב התמרון שניתן להצדקה במונחים תועלתניים רחב דיו, וכך המדינה יכולה כמעט תמיד להתכחש למניעים נקמניים העומדים בבסיס פעולותיה.

שיח הנקמה והמלחמה בעזה

ההיסטוריה של מדינת ישראל יכולה לספק דוגמאות רבות למגמה זו. ביוני 1982 יצאה ישראל למבצע "שלום הגליל" כתגובה לירי חוזר ונשנה של רקטות בידי פעילי אש"ף משטח לבנון, ולאחר ניסיון הרצח של שגריר ישראל בלונדון, שלמה ארגוב. כך הצדיק ראש הממשלה מנחם בגין את הפעולה בנאומו בפני הכנסת:

מה יכולנו אפוא לעשות? אנחנו בדור הזה נפקיר דם יהודי? אנחנו ניתן לרצוח שגריר של מדינת ישראל המייצג את הודה, את כבודה ואת ריבונותה? מובן מאליו שהיינו צריכים להגיב על מעשה זה... יש עם שיסבול תופעה כזאת? יש עם שישלים עם תוקפנות שכזאת? ... לכן הפעלנו את זכותנו להגנה לאומית-עצמית.¹⁷

אפשר לראות שבגין מגדיר את התגובה הישראלית כצעד של הגנה עצמית שנועד לנטרל איום מוחשי על אוכלוסייתה של מדינת ישראל. הוא מדבר במונחים של צדק ושל מניעה, לא של נקמה.

דוגמה נוספת היא התגובה הישראלית על חטיפת שלושת החיילים שפתחה את מלחמת לבנון השנייה באוגוסט 2006. המבצע נקרא במקור "שכר הולם", כלומר תגובה מידתית המתיישבת עם עקרונות

הצדק. בנאום שנשא ראש הממשלה אהוד אולמרט בכנסת ב־17 ביולי 2006, חמישה ימים לאחר תחילת המלחמה, הוא אמר:

נחפש כל מתחם, נפגע בכל טרוריסט המסייע לתקוף את אזרחי ישראל, נהרוס כל תשתית טרור, בכל מקום. נמשיך בכך עד שהחיזבאללה והחמאס יבצעו אותם דברים בסיסיים והגונים שדורש מהם כל בן תרבות. ישראל לא תסכים לחיות בצל איום הטילים או הרקטות המופנים כלפי תושביה.¹⁸

גם כאן מודגש המרכיב המניעתי בפעולה – הרצון למנוע את הימשכותו של נזק לא־לגיטימי לאוכלוסייה אזרחית.

מבחינה זו, שיח ההנהגה הישראלית בימים שאחרי 7 באוקטובר הוא סטייה מהדפוס המקובל. בהצהרה שנשא בנימין נתניהו באותו יום מהקריה הוא אמר:

צה"ל יפעיל מייד את כל עוצמתו כדי להשמיד את יכולות חמאס. נכה בהם עד חורמה וננקום בעוצמה על היום השחור הזה שהם עוללו למדינת ישראל ולאזרחיה. כפי שאמר ביאליק: "נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן". את כל המקומות שהחמאס נערך בהם, של עיר הרשע הזאת, כל המקומות שהחמאס מסתתר בהם, פועל מתוכם – נהפוך אותם לעיי חורבות.¹⁹

ההבדל בין דברים אלה לדבריהם של בגין ואולמרט בולט לעין. יש לציין שהתבטאויות ההנהגה הישראלית ב־7 באוקטובר הן אומנם נדירות אבל לא חסרות תקדים. הנשיא ג'ורג' וו. בוש השתמש ברטוריקה דומה בימים שלאחר 11 בספטמבר.²⁰

מה מסביר את החריגות הללו מן הנורמות הרטוריות של פעולת־נגד? מה מייחד את פעולת הטרור של 11 בספטמבר ואת הטבח של 7 באוקטובר? התשובה טמונה בשני גורמים המשפיעים על עוצמתה של חוויית הנקם. הגורם הראשון הוא המידה שבה חרגה הפעולה מן

הנורמות המקובלות של הפעלת כוח. ככל שהחריגה עמוקה יותר, כך גוברת העוררות הרגשית שאנו חווים, גם כפרטים וגם כקבוצה.²¹ בשני המקרים כוונה המתקפה כלפי מקטע רחב של אוכלוסייה אזרחית. בשניהם הופעלו שיטות הנתפסות כבלתי־אנושיות: במקרה הראשון, ריסוק כלי טיס אל תוך מגדלים, ובמקרה השני טבח המוני המלווה במעשי אונס. יתרה מזו, בשני המקרים לא היה מדובר ב"נזק נלווה" או בפעולות ספונטניות ברמת השטח, אלא במעשים שתוכננו בקפידה והוגדרו מראש בידי הדרג הבכיר ביותר של מקבלי ההחלטות של הצד התוקף.

הגורם השני הוא תחושת ההשפלה שחווה הצד הנפגע.²² בהקשר זה יש משקל רב לזהות הצד הפוגע, לכוונותיו, ליחסי הכוחות בינו לבין הצד הנפגע, ולאמצעים שהוא נוקט כדי להוציא לפועל את תוקפנותו. בשני המקרים נחשב הצד הפוגע לנחות במובהק מבחינת מעמדו הבין־לאומי. הן אליקאעדה והן חמאס הם ארגונים לא־מדינתיים, חסרי סוכנות פורמלית במערכת היחסים הבין־לאומית. בשני המקרים היה מדובר בארגוני טרור, שחרתו על דגלם מטרה מוצהרת של השמדת הצד המותקף. לאליקאעדה ולחמאס אומנם לא היו אמצעים לממש בפועל את יעדיהם האידיאולוגיים, אך הם סימנו את ההתקפות כהצהרות כוונות: מעשים סמליים שנועדו להתניע מהלך רחב יותר ולגייס לשם כך כוחות חדשים.

בשני המקרים היה התוקפן חלש במידה משמעותית מן המדינה שתקף, גורם שהעצים את תחושת ההשפלה של החזק. וכאן אנו מגיעים לצורת ההתקפה, שהיא אולי הגורם המשמעותי ביותר בליבוי תחושת ההשפלה. נחיתותם במשאבים חייבה את הארגונים להישען על מעשי תחבולה, שהערימו על הצד המותקף ושמוהו ללעג ולקלס. התחבולה אפשרה להם לגרום נזק אדיר באמצעים פשוטים: חטיפת מטוסים באמצעות סכינים במקרה הראשון, וכיבוש יישובי עוטף עזה באמצעות נדירים ופורעים בכפכפים במקרה השני.

לסיום, עולה כמובן השאלה כיצד אפשר להסביר את הנכונות לחרוג מן הנורמות המקובלות ולהצהיר קבל עם ועדה על כוונות נקמניות. ייתכן שעוצמת העוררות הרגשית, הנובעת מן השילוב בין הזעזוע מצורתו של מעשה התוקפנות לבין עומק תחושת ההשפלה, יוצרת מצב רגשי שאינו ברה-כלה. אם כך הם פני הדברים, אפשר לפרש את ההצהרות שנשמעו בסמוך לאירועי 7 באוקטובר כהתבטאויות שנאמרו בעידנא דריתחא. אולם ייתכן הסבר נוסף. אפשר לראות בהצהרות אלה התרסה מכוונת, המבקשת לאותת לצד התוקפן כי מעשיו הברבריים הפקיעו ממנו את הזכות שינהגו בו כבן תרבות ועל פי הסטנדרטים המוסריים המקובלים בחברת העמים. למעשה, זו הצהרה שלפיה המותקף רואה עצמו משוחרר מן הכבלים הנורמטיביים שבדרך כלל הוא חש מחויב אליהם.

סיכום

הדיון במקומה של הנקמה ביחסים הבין-לאומיים מלמד כי על אף השינויים הצורניים שחלו בתופעה, היא נשארה מרכיב נוכח ומשפיע. זאת בעיקר מפני שגורמי היסוד שבגללם הנקמה כרגש וכמוסד מועילה לפרט ולחברה עדיין מתקיימים בפוליטיקה הבין-לאומית. בחברות שבהן התבסס מונופול מדינתי על הענישה נדחקה אומנם הנקמה הפרטית לשוליים והוצגה כגורם מערער סדר. אולם בזירה הבין-לאומית, שבה אין ריבון מרכזי ואכיפה יעילה, נותרו יסודותיה הפונקציונליים בעינם. ההבדל אינו בהיעלמותה של הנקמה, אלא באופן שבו היא ממוסגרת ומוצדקת.

**בחברות שבהן התבסס מונופול מדינתי על הענישה
נדחקה אומנם הנקמה הפרטית לשוליים והוצגה
כגורם מערער סדר. אולם בזירה הבין-לאומית, שבה
אין ריבון מרכזי ואכיפה יעילה, נותרו יסודותיה
הפונקציונליים בעינם.**

שתי התפיסות הרציונליסטיות – הריאליסטית והלגליסטית – ביקשו לרסן את השיח הנקמני ולהמירו בשפה של הרתעה, ענישה והגנה עצמית. ואולם, מקרי מבחן דוגמת 11 בספטמבר ו-7 באוקטובר מראים כי בעתות של זעזוע עמוק והשפלה קולקטיבית, השפה הנקמנית שבה וצפה אל פני השטח. חריגה בוטה מנורמות הלחימה ותחושת פגיעה במעמד ובכבוד מעוררות רגשות שאינם ניתנים לריסון מלא באמצעות לקסיקון משפטי-תועלתני, ואלה באים לידי ביטוי בדיבור ובהתנהגות.

מכאן שאין להבין את ההבחנה החדה, מבחינת התיקוף ההיסטורי, בין עידן של "נקמה", "הרתעה" ו"ענישה", כביכול. רגשות נקמניים יכולים להתעורר ביתר עוצמה במצבים מסוימים; ובמצבים מסוימים מרשים לעצמם שחקנים לקרוא להם דרור מהבחינה הרטורית וההתנהגותית. אף על פי שמערכת הערכים שבתוכה נטועה המדינה משפיעה השפעה עמוקה על האופן שבו היא חווה פגיעה ומוציאה אל הפועל תגובה, אי אפשר להבין את פעולתה במנותק מגורמים הקשריים, כגון סוג השחקן הפוגע, אופן הפגיעה, מאפייניה הפנימיים של המדינה הנפגעת וההקשר הסביבתי שבתוכו היא פועלת.

הערות

- Robert Nozick, *Philosophical Explanations* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981), 367. See also Robert Jervis, "Realism, Game Theory, and Cooperation," *World Politics* 40, 3 (1988): 317–49, 344 1
- Trudy Govier, *Forgiveness and Revenge* (Routledge, 2002), 35 2
- William E. Connolly, *The Ethos of Pluralization* (University of Minnesota Press, 1995), 42 3
- Benjamin Broman and Georg Vanberg, "Feuding, Arbitration, and the Emergence of an Independent Judiciary", *Constitutional Political Economy* 33, 2 (2022): 162–199 4
- Francis Bacon, *The Essays or Counsels Civil and Moral* (Oxford University Press, 1999), 11 5
- Andreas Diekmann, "Power of Reciprocity: Fairness, Reciprocity, and Stakes in Variants of the Dictator Game," *Journal of Conflict Resolution* 48, 4 (2004): 487–505, 491; Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morality* (Cambridge University Press, 1994), 139 6
- Norbert Elias, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Revised edition (Blackwell, 2000) 7
- Caesar Julius, *War Commentaries of Caesar* (Mentor Book, 1960), 24–25 8
- Herodotus, *The Persian Wars* 7.5 (Harvard University Press, 1922) 9
- Thucydides, *The Peloponnesian War* (The Modern Library, 1951) 10
- Petrus Cornelis Spierenburg, *A History of Murder: Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present* (Polity, 2008) 11
- Richard W. Kaeuper, *War, Justice, and Public Order: England and France in the Later Middle Ages* (Oxford University Press, 1988), 186 12
- Jack Lang, *Francois Ier: ou le reve italien* (Perin, 1997), 220 13
- Henry Bogdan, *Histoire des Habsbourg: Des origins à nos jours* (Perrin, 2002), 253 14
- Judith Gardam, *Necessity, Proportionality and the Use of Force by States*, 35 (Cambridge University Press, 2004) 15

- Jonathan Mercer, "Emotional Beliefs", *International Organization* 64, 1 16
(2010): 1–31
- 17 מרכז מורשת מנחם בגין, הישיבה התשעים-וחמש של הכנסת העשירית - יום שלישי, י"ז בסיוון התשמ"ב 8 ביוני 1982 - הצעת סיעת החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון להביע אי-אמון לממשלה נוכח החלטתה לפתוח במלחמה ולפלוש ללבנון [קישור](#)
- Jewish Virtual Library, Ehud Olmert Administration: Speech to Knesset 18
On Violence in Lebanon and Gaza Strip – July 17, 2006 [Link](#)
- 19 משרד ראש הממשלה, ראש הממשלה נתניהו בהצהרה מהקריה בתל אביב [קישור](#)
- Gadi Heimann, *Why Leaders and Nations Choose War? Emotions and Decision Making* (Bloomsbury Academic, forthcoming 2026) 20
- Oded Löwenheim and Gadi Heimann, "Revenge in International Politics", 21
Security Studies 17, 4 (2008): 685–724
- Löwenheim and Heimann, Revenge 22

מלחמת עזה: בין גטואיזציה ומצור לנקמה ולביטחון קבע

שרה הלמן

עד 7 באוקטובר הייתה עזה מעין חור שחור בעיני מרבית הישראלים והישראליות. המצור על עזה והכליאה של שני מיליון אנשים שם כמו נעלמו מהתודעה של הציבוריות הישראלית. מתקפת החמאס חוללה מעבר מהיר מהכחשה קולקטיבית לשיח נקמה ולפרקטיקות צבאיות שקובעי מדיניות, אזרחים ואזרחיות והמשתתפים בקרבות הבינו אותם כנקמה.

במאמר קצר זה אסקור את האירועים שחוללו את תרבות ההכחשה הקולקטיבית מצד אחד, ואת ההופעה של שיח הנקמה והפרקטיקות השונות שמרכיבות אותו מהצד האחר. טענתי המרכזית היא כי המעבר מתרבות של הכחשה קולקטיבית למלחמה כנקמה התחולל בתנאים של מלחמה איסימטרית. אולם לא כל המלחמות האיסימטריות הן מלחמות כנקמה, כלומר מלחמות שמניעיהן הם תחושות של השפלה ופגיעה מוסרית, חוסר מידתיות וסמליות. אני טוענת שמטרתה של המלחמה הייתה לא רק "לנקום" באויב כדי להכאיב לו ואף ליהנות מגרימת כאב; תכליתה הייתה רחבה יותר: דחיקה ואף הכחדה של האוכלוסייה, שכן היא נתפסת כאיום תמידי על הביטחון. מלחמת 7 באוקטובר,

שהחלה כנקמה, הפכה למלחמה שחותרת לביטחון קבע. במרכז של ביטחון קבע כפרקטיקה ניצבת ההנחה שקבוצות שלמות של אזרחים נתפסות כאיום על הביטחון. עם זאת, יש הבדל בין חוסר המידתיות במלחמה כנקמה לבין כינון ביטחון קבע, שכן למלחמה כנקמה אין מטרות אסטרטגיות; תכליתה לזרוע הרס כדי לגרום כאב וסבל וליהנות מהתהליך.²

תרבות של הכחשה קולקטיבית היא מצב שבו אנשים מעודדים להתנהג כאילו אינם יודעים על ההווה. חברות שלמות מושתתות על צורות של אכזריות, אפליה או הדרה – שידועות לכול אך אינן זוכות להכרה גלויה.

אתחיל בתרבות ההכחשה הקולקטיבית. כדי לאפיין מהי תרבות של הכחשה קולקטיבית אני מאמצת את הגדרתו של סטנלי כהן (Stanley Cohen). כהן מגדיר תרבות של הכחשה קולקטיבית כמצב שבו אנשים מעודדים להתנהג כאילו אינם יודעים על ההווה. חברות שלמות מושתתות על צורות של אכזריות, אפליה או הדרה – שידועות לכול אך אינן זוכות להכרה גלויה. מקורן של הכחשות יכול להיות במדינה, אך הן רוכשות חיים משל עצמן.³ הגדרה זו מתייחסת לממד התרבותי-פוליטי של ההכחשה הקולקטיבית אך מתעלמת מהיסודות המבניים שתורמים לה. תרבות הכחשה קולקטיבית מושתתת על גטואיזציה ומצור. גטואיזציה, לפי וואקנט (Loïc Wacquant),⁴ היא שיוך טריטוריה מסוימת לקטגוריה חברתית וזיהויה עם הקטגוריה תוך הפיכתה לקטגוריה מנודה. דינמיקה כפולה מעצימה ומחדדת את גבול בין הקטגוריה המנודה לבין סביבתה. הגטו הוא אפוא מוסד חברתי-מרחבי המבוסס על אסימטריה, על סטיגמה ועל בידוד, והוא מכשיר של פיקוח וסגירות.

מנגנון נוסף הממריץ תרבות של הכחשה קולקטיבית הוא המצור. בדומה לגטו, המצור (siege) תוחם מחדש את המרחב וכולא את האוכלוסייה בשטח מוגבל. שלא כמו הגטו, במצור פועלים שני מנגנונים: בידוד וכליאה, סגר פיזי וסגר כלכלי. סגר פיזי כופה מגבלות על תנועות אנשים אל מעבר לתחום, וסגר כלכלי מגביל את תנועת ההון, הסחורות ושירותים לתחום זה.⁵

הגטואיזציה של עזה החלה עם הסכמי אוסלו והתעצמה במהלך האינתיפאדה השנייה. תוכנית ההתנתקות וניצחון החמאס בשנת 2007 הוסיפו את המצור. שני המנגנונים המרחביים האלה היו נדבך מרכזי בהתהוותה של תרבות ההכחשה הקולקטיבית וביצורה בישראל. אף שישראל שלטה בעזה מבחוץ, שליטה זו נעלמה מתודעתו של הציבור הרחב בישראל. זה היה כיבוש בלי כובשים.⁶ הטבח של 7 באוקטובר – בדומה לאינתיפאדה הראשונה – נתפס אפוא כהפתעה, כאילו הופיעה המתקפה משום מקום.

מתקפת החמאס ב־7 באוקטובר קרעה באבחה אחת את תרבות ההכחשה הקולקטיבית וחוללה מעבר מהיר למלחמה כנקמה.

מה הם המאפיינים המשותפים למלחמה כנקמה למלחמה המבקשת ביטחון קבע?

חוסר מידתיות הוא מאפיין משותף למלחמה כנקמה ולמלחמה החותרת לביטחון קבע. השאיפה לביטחון קבע מביאה בהכרח לתפיסת האוכלוסייה האזרחית של האויב כבתי־מוות משום שבבסיסה עומדת ההנחה שהאוכלוסייה היא איום. זה מקורה של האמירה הרווחת בישראל, שאין חפים מפשע בעזה.

מאפיין משותף שני למלחמה כנקמה למלחמה שמניעה אותה לוגיקה של ביטחון קבע הוא הסמליות, הפגיעה בסמלי הזהות הלאומית. עצם הזיהוי של קבוצה כאיום על הביטחון כרוך בהגזעה של האיום. השילוב

בין הביטחוניזציה לבין הגזעה הוא שמביא לניסיון לפגוע ואף למחוק את סמלי הזהות הלאומית של היריב.⁷

מה היו הביטויים המרכזיים של שיח ופרקטיקות הנקמה במלחמת 7 באוקטובר? אחד הביטויים של מלחמה כנקמה הוא תחושה של פגיעה מוסרית והשפלה. תחושה זו באה לידי ביטוי בדברי ראש הממשלה, בנימין נתניהו, כמה שעות אחרי המתקפה: "נכה בהם עד חורמה, וננקום בעוצמה על היום השחור הזה שהם עוללו למדינת ישראל ולאזרחיה. כפי שאמר ביאליק 'נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן'.⁸ כנאום שנשא לפני חיילים בתחילת נובמבר 2023, בסמוך לכניסה הקרקעית לעזה, חזר נתניהו על דברי נקמה, אך הפעם הזכיר את ההתמודדות הנצחית של העם היהודי עם אויבים שכל שאיפתם היא להרע לו: "מאז ומעולם נאבקנו באויבים מרים, שקמו עלינו לכלותינו. [...]' זכור מה שעשה לך עמלק!"⁹

אחד הביטויים של מלחמה כנקמה הוא תחושה של פגיעה מוסרית והשפלה. תחושה זו באה לידי ביטוי בדברי ראש הממשלה, בנימין נתניהו, כמה שעות אחרי המתקפה: "נכה בהם עד חורמה, וננקום בעוצמה על היום השחור הזה שהם עוללו למדינת ישראל ולאזרחיה. כפי שאמר ביאליק 'נקמת ילד קטן עוד לא ברא השטן'."

נתניהו לא היה קול יחיד ורבים במערכת המדינית הצטרפו לקריאות אלה. חברי כנסת (בעיקר חברי קואליציה אך גם מהאופוזיציה) קראו לנקמה. נשיא המדינה, יצחק הרצוג, חתם על פגז בעת ביקור לוחמים בעוטף עזה.¹⁰ גם בערוצי הטלוויזיה נשמעו קריאות נקמה.

בעת החזרת גופותיהם של שירי, אריאל וכפיר ביבס לישראל, פרסם אחד מכתבי **ישראל היום** דברי שבח בדבר רעיון הנקמה. הוא ביטל את שיח האליטות בתקשורת שהציגו את הנקמה כפסולה ופרימיטיבית, וטען: "מול רוע ברברי רק נקמה מכאיבה כאן ועכשיו (וגם שוב ושוב ככל שיידרש בעתיד) היא הנתיב היחיד שלנו אל המנוחה והנחלה."¹¹

במאמר אחר שהתפרסם אף הוא באותו היום, כותב המאמר מהלל את פעולות הצבא במלחמה נגד החמאס, אך גורס כי מעשיהם עדיין לא מגיעים לכדי לנקמה. יתר על כן, הכותב מוקיע את הרמטכ"ל שלא קרא לנקום את נקמת האל: "כאשר אנחנו אומרים בכל פעם שנודע לנו על יהודי שנרצח את המילים: השם יקום דמו, אנחנו לא סתם ממלמלים אותן מהשפה ולחוץ. הערך של הנקמה הוא ערך חשוב מאד ביהדות [...] כלפיו גוי ששפך דם יהודי, כלפיו אין מחילה, ואין סליחה וכפרה. רק נקמה."¹²

הקריאות לנקמה הופיעו גם באוספי שירה שפרסמה מפקדת קצין חינוך ראשי בשיתוף כתב העת לשירה **משיב רוח**. עד כה פורסמו תשע אסופות שירה, שבחלקן מופיעה שירת נקמה. השיר "חכי לנו עזה" מאת בארי חיים שוורצגורן התפרסם בחוברת מס' 3, ונפתח בפסוק מפרק א' בספר עמוס: "וְשַׁלַּחְתִּי אֶשׁ בְּחוֹמַת עֵזָה וְאֶכְלָה אֶרְמֹנֶיהָ". בהמשך השיר נכתב: "עוד נבוא בשעריך עזה; חכי לנו; בערוב היום; [...] עוד נביא אש; בחומותיך עזה; עוד יספרו; כל מעלליך; כל ראש עוללים; אשר ניפצת על הסלע."¹³ דוגמה זו ממחישה שבשיח הנקמה יש הד למוטיבים מקראיים.

מוטיב הנקמה לא היה מוגבל לשיח הדתי אלא בלט גם בתרבות הפופולרית. השיר "חרבו דרבו" של צמד הראפרים נס וסטילה נעשה פופולרי עד מהרה. מילות השיר נעות בין ביטויי דה־הומניזציה, נקמה, והבטחה שיחידות צה"ל השונות ינקמו את הטבח של 7 באוקטובר:

חבורת עכברים פאקרים יוצאים מהמחילה; עושים אבו־עלי
טמבלים וואלה מילה לא תהיה מחילה; על מי ת'ה חושב שת'ה

בא לפה לצעוק פלסטין בחינם; טפיי יבני עמלק; [...] שמאל ימין, שמאל, איך כל המדינה במדים מהגליל עד אילת; לוחמים, לוחמות, דובדבן ומג"ב, קרקל ברדלס; הבאנו את כל הצבא עליכם ונשבע לא תהיה מחילה; טפיי יבני עמלק [...] כל היחידות בצה"ל באים [כך במקור. ש.ה.] לחרבו דרבו על הראש שלהם; עוד איקס לנשק, כי כל כלב ביג' יומו [...] כל מי שתכנן, כל מי שתמך, כל מי שביצע, כל מי שרצח.¹⁴

דיגיטליזציה של הנקמה

הנקמה לא הייתה מוגבלת לשיח הפופולרי או הדתי אלא קיבלה ביטוי גם במה שאני מכנה דיגיטליזציה של הנקמה. במלחמות בעבר הוסוותר הנקמה או היו ניסיונות לדחוק אותה לשולי העשייה המלחמתית. במלחמת 7 באוקטובר הנקמה הייתה גלויה.

חיילים הרבו לפרסם בעמודי פייסבוק, אינסטגרם וטלגרם תמונות וסרטונים שונים שבהם הם מתגאים במעשי הנקמה שלהם. לדוגמה, בחודש יולי 2024 פרסם חייל תמונה שלו עם הכיתוב: "לא נסלח ולא נשכח. לשטח את עזה."

חיילים הרבו לפרסם בעמודי פייסבוק, אינסטגרם וטלגרם תמונות וסרטונים שונים שבהם הם מתגאים במעשי הנקמה שלהם. לדוגמה, בחודש יולי 2024 פרסם חייל תמונה שלו עם הכיתוב: "לא נסלח ולא נשכח. לשטח את עזה."¹⁵ בחשבון הטלגרם של העיתונאי העזתי יונס טיראווי פורסמו תמונות השאובות מחשבונות פייסבוק של חיילים ישראלים, ובהם ייצוגים של הרס מבנים, רכוש, והתגאות בהפצצה וברהס של שכונות שלמות.¹⁶

בכנס שקיימו ארגוני ימין בכנסת, שנכחו בו חברי כנסת ושרי ממשלה, הוצג משחק לוח ובו מפה של עזה. המשתתפים הוזמנו לבוא ולבנות את בתיהם בעזה. על גבי המפה נכתבו שמות השכונות העבריות החדשות שעתידות לקום בעזה במקום השכונות העזתיות. לדוגמה, שכונת גיבורי עזה (לשעבר שג'אעיייה), גבעת הרוחות (לשעבר תל אליהווא), שכונות שערי עזה (לשעבר איתורכמאן) ושכונת צבר (לשעבר סברה).¹⁷

כתב **הארץ**, יניב קובוביץ, הודיע בחודש דצמבר 2023 כי מחלקת ההשפעה השייכת לאגף המבצעים בצה"ל הקימה ערוץ טלגרם ושמו "72 בתולות – ללא צנזורה", שמיועד לקהל הישראלי בערוץ. בערוץ (שביתניים נמחק ובמקומו הוקם ערוץ פרטי) מוצגות תמונות עם כתוביות כגון: "שורפים את האימא שלהם. איזה סרטון השגנו, אתם לא מבינים. שומעים את הקרנץ של העצמות שלהם. מייד מעלים, תתכוננו." בתמונה של גופות של מחבלים נוספה כתובית זו: "מדבירים את הג'וקים... מדבירים את עכברושי חמאס."¹⁸

**הנקמה על אונס נשים במהלך הטבח והמשמעות
הלאומית המיוחסת לחילול גופן של נשים קיבלו
ביטוי נרחב. רבנים, חיילים ומשפיעני תקשורת הקנו
לגיטימציה לנקמה תוך התייחסות לפרשת וישלח שבה
מסופר על אונס דינה בידי שכם, בנו של חמור החיווי.**

הנקמה על אונס נשים במהלך הטבח והמשמעות הלאומית המיוחסת לחילול גופן של נשים קיבלו ביטוי נרחב. רבנים, חיילים ומשפיעני תקשורת הקנו לגיטימציה לנקמה תוך התייחסות לפרשת וישלח (ספר בראשית) שבה מסופר על אונס דינה בידי שכם, בנו של חמור החיווי. חנוך דאום פרסם פוסט בעמוד האינסטגרם שלו וכתרתו: "בינתיים

בבית חאנון: מסרים מפרשת השבוע". בפוסט מופיעה תמונה של חייל המצביע על הכיתוב "הכזונה יעשה את אחותנו."¹⁹

השפלת נשים פלסטיניות הייתה גם חלק מהדיגיטליזציה של הנקמה. בעיתונות הישראלית והבין־לאומית פורסמו תמונות של חיילים המציגים לראווה חלקי הלבשה תחתונה של נשים עזתיות, לובשים אותם ומחבקים בובות ערומות של נשים תוך תפיסת החלקים המוצנעים של גוף הבובה וחקי מין אוראלי.²⁰ כל אלה מתלכדים לפשעים מגדריים, והידוע שבהם (אך לא היחיד) הוא ההתעללות בשבוי בשדה תימן.

לוי²¹ טוען כי חדירת אלמנטים חרד"ליים לצבא תרם לתחייתו של שיח הנקמה במהלך מלחמת 7 באוקטובר. שיח הנקמה אומנם בלט בקרב מפקדים, יחידות וחיילים חרד"ליים, אולם הוא הלך והתרחב אל מעבר לחוגים אלו בצבא וכן בקרב הציבור הישראלי.

חייל מילואים שמסר עדות לארגון "שוברים שתיקה" התייחס למה שמתחולל דינמיקה של הלחימה. בדיעבד הוא מתחרט על מעשיו, אך עדותו מראה כיצד יוצרת אלימות בשדה הקרב דינמיקה של אלימות ודה־הומניזציה.

יש אנשים טובים [ביחידה שלי], אנשים טובים באמת, [אבל] הם עושים כזה חרא, הם משתתפים ולוקחים חלק. חלק מהם גם רוצים [להשתתף]. אני לא יודע, ה־7.10 דפק אותנו, נדפקנו לגמרי. כל ה"אין חפים מפשע בעזה", כל השטח, להרוס, נעשה גם על ידי אנשים כמוך וכמוני. איכשהו זה ככה, כי אתה כבר שם ואתה עושה את זה אפילו אם אתה יודע שזה לא בסדר. אתה לא יכול פתאום להגיד: "אני לא יורה עליו".²²

חייל נוסף שמסר עדות ל"שוברים שתיקה" התייחס אף הוא לרגשי הנקמה שפשטו בקרב חיילי מילואים, כביטוי של עלבון וזעם על המתקפה של החמאס:

אחרי זה אתה אומר נקמה. זה לא נקמה מתוך זה (זעם), אתה צריך להיות עכשיו חזק ואתה צריך להחזיר לפה את התושבים. ואתה צריך להכניס להם (לפלסטינים) מכה עכשיו. [...] דבר כזה שהוא בל יעבור. גם אם אתה הבן אדם הכי שמאלן זה מה שעובר לך באותו יום בראש. אתה אומר צריך להיכנס ולזיין אותם, זה כאילו הווייב. ובאותו רגע אתה לא חושב מה יהיה עוד שנה ברצועה.²³

פרקטיקה נוספת של נקמה התבטאה בלגיטימציה שניתנה לביזה ולהשחתת רכוש.

ביזה בנקמה

אף על פי שביזה היא מעשה שכיח בכל מלחמה, במלחמת עזה הביזה הייתה ביטוי נוסף לנקמה.²⁴ לפי כתבה שפרסם יגיל לוי בעיתון **הארץ**, ההיקף, ההפגנה, וההתגאות בביזה הם תגמול על הביזה בקיבוצי הנגב המערבי וכן סימן להכנעה טוטלית של האויב.²⁵ נחום ברנע פרסם מאמר ב**ידיעות אחרונות** ובו מכתב של רופא מילואים בגדוד צנחנים. במכתב מתאר הרופא את מעשי הביזה שהיה עד להם, ואת היעדר התגובה של הצבא למעשים אלה. ואלה דבריו: "כוחות קטנים ופחות ממושמעים בזזו טלפונים, דייסונים (שואבי אבק, ש.ה), אופנועים ואופניים. פייר? התביישתי. בשלב מסוים הפסקתי להעיר כי נתפסתי כטרחן."²⁶

עדות של חייל ל"שוברים שתיקה" מתייחסת בהרחבה להשחתת רכוש:

כל הזמן מציירים להם על הקירות בבתים [בהם שהו כוחות צה"ל]. הדברים הראשונים שיציירו יהיה "צפון־דרום־מזרח־מערב", דברים מבצעים, [אבל] זה נגיד 5 אחוז מכל הגרפיטי שיש שם. הרוב זה: "אנחנו נפרק אתכם", "לא נשכח ולא נסלח" [...] נראה לי בעיקר הייתה אדישות מאוד מאוד גדולה כלפי הפלסטינים והעובדה שהם יצטרכו לחזור לבתים שלהם. אני חושב שהרבה אנשים האמינו שפשוט צריך לעשות יותר נזק. וזו הדרך שלהם לעשות את זה,

עשו הרבה נזק בעצמם כאילו מתוך השנאה שלנו בגלל מה שקרה.²⁷

דומיסייד

לצד ביזה והשחתת רכוש, הנקמה לבשה תבנית של דומיסייד.²⁸ הנדל ורם מציינים כי החומריות של בית המגורים מסמלת זיכרונות עבר, ביטחון בהווה וחלומות בעתיד. על כן, ההרס השיטתי של בתים וסביבות מגורים נועד לערער את הביטחון האונטולוגי של פרטים וקבוצות.²⁹

באחת העדויות של חייל מילואים ל"שוברים שתיקה", הוא השווה את ההרס שהצבא חולל בעזה להירושימה:

אני הלכתי לשם כי לא הבנתי עד כמה זה ממוסד בשתיקה. אף אחד לא מקבל הוראה להרוס את התשתיות-התשתיות נהרסות. אף אחד לא מקבל הוראה לא להשאיר בית אחד אבן על אבן - אין בתים. אף אחד לא מקבל הוראה לירות על אזרחים - 40 אלף אזרחים מתו כבר (במועד שבו נערך הראיון). זה לא נכון. הירושימה לא הייתה נכונה ואנחנו עושים בעזה הירושימה.³⁰

יונס טיראווי, עיתונאי עזתי, עקב במשך שנה אחרי פעילות גדוד 749 של הנדסה קרבית, תוך הסתמכות על סרטי וידיאו ופוסטים שחיילי מילואים של הגדוד (מפקדים וחיילים) העלו לאינסטגרם ולפייסבוק. הפוסטים מראים בין היתר את פיצוץ אוניברסיטת אלאזהרה, בתים בשכונת זיתון וכו'. לכל תמונה של פיצוץ מתלווה כיתוב, שתכליתו לבטא את הנקמה על הטבח של 7 באוקטובר, אך גם את היצר למחוק את העתיד של עזה. שנה לאחר כניסת גדוד 749 פרסמו חיילים בגדוד את המשפט: "תפקידנו הוא לשטח את עזה"; וכן משפטים כגון "אף אחד לא יעצור אותנו" ותמונה שבה נראים שרידים של בניינים תחת הכותרת "התחדשות עירונית".³¹

חיילים פוצצו מבנים והקדישו אותם למפקדים שנפלו בקרב. לדוגמה, חיילי כפיר פוצצו מבנה בבית חאנון לזכר סגן מפקד הפלוגה וחברים נוספים שנפלו בקרב.³² הרס מסיבי של מבנים היה למקור גאווה. אברהם זרביב, דיין בבתי הדין הרבניים בתל אביב ובאריאל העניק ראיונות לכלי תקשורת כגון ערוץ 14, כיכר השבת ועוד. בראיונות התגאה בפעילותו בתור מפעיל די-9, במיומנות שרכש, וכן בכמות המבנים שהרס במהלך שירות המילואים שלו בעזה. הרס מסיבי של מבנים זכה לכינוי "לזרבב" והביטוי "לזרבב את עזה" היה לקריאה לשטח את עזה. באחת הכתבות מופיע סרטון קצר שמראה הריסת בניין תוך קריאות של חייל שמסביר לצופים ש"הרב זרביב מזרבב בית בשידור חי מעזה. לא למצמץ, לא למצמץ. תראו איך הרב זרביב מזרבב פה את הבית [...] עד הניצחון, עם ישראל חי."³³

לוונהיים והיימן³⁴ טוענים שלנקמה במהלך מלחמה יש גם ממד סימלי שמתבטא בפגיעה ובהרס של מבנים המסמלים את הזהות הקולקטיבית של היריב – את עברו וגם את עתידו. דותן הלוי טוען שעד מלחמת 7 באוקטובר ישראל הבחינה בין מה שיש להרוס ומה שיש להשאיר על כנו. על כן, "מוסדות חברתיים ופוליטיים, מבני דת ואתרים היסטוריים נתפסו באופן מובהק כחיוניים לשם שמירה על מרקם חיים תקין וכמה שמאפשר את השליטה הצבאית באוכלוסייה."³⁵ לא כך החל ב-7 באוקטובר. בחודש דצמבר 2023 התפרסם באתר **שיחה מקומית** מאמר שסקר את ממדי ההרס של מבני מגורים ומבני ציבור בעזה. בין המבנים הציבוריים שנהרסו היו אוניברסיטאות,³⁶ בית המשפט העליון, הפרלמנט הפלסטיני ומסגדים.

בחודש דצמבר 2023 התפרסם באתר "שיחה מקומית"
מאמר שסקר את ממדי ההרס של מבני מגורים
ומבני ציבור בעזה. בין המבנים הציבוריים שנהרסו
היו אוניברסיטאות, בית המשפט העליון, הפרלמנט
הפלסטיני ומסגדים.

הדומיסייד כנקמה מתיישב עם המדיניות המוצהרת של ממשלת ישראל להשגת ביטחון קבע. הפצצות של חיל האוויר ובולדוזרים הרסו מבנים ושטחים חקלאיים ואזורי תעשייה. כל אלה מתלכדים במשפט שציטטו מירון רפפורט ואורן זיו מפי חייל ששירת בעזה: "להרוס כדי שלא יוכלו לחזור".³⁷

ההרס של מבנים בעלי משמעות סמלית, לצד הפיכת סביבות המגורים לעיי חורבות, הרס שטחים חקלאיים, הרעבה, ומעל 60 אלף הרוגים ששליש מהם ילדים, תוכניות לגרום להגירת האוכלוסייה הפלסטינית – כל אלה מטשטשים את הגבול בין מלחמה כנקמה לבין מלחמה השואפת לביטחון קבע.

דיון

מלחמת 7 באוקטובר החלה במתקפת חמאס על מערב הנגב – הרג 1,200 ישראלים, שריפת קיבוצים, טבח חסר אבחנה ביישובים ובפסטיבל נובה, פשעים מגדריים, התקפות על ערים, והשתלטות על צירי תנועה למשך יותר מיממה. מתקפה זו, שנדמתה כמופיעה "משום מקום", הכתה את החברה הישראלית בהלם והפכה, בלשונו של ג'פרי אלכסנדר (Jeffrey Alexander) לטראומה תרבותית.³⁸

המתקפה הנכיחה את מה שהישראלים הכחישו במשך שנים: את "החור השחור" שאליו הוגלתה עזה ותושביה, בעיקר מאז 2007. "עזה כחור שחור" הייתה הביטוי המזוקק ביותר של תרבות ההכחשה הקולקטיבית, המבוססת על כליאת תושבי הרצועה במרחב שמוזג עם זהותם.

מתקפת החמאס עוררה התקוממות מוסרית ותחושת השפלה. שלומי אלדר, שהביא במשך שנים את קולות עזה לציבור הישראלי, כתב בפתח ספרו **החמאס: מתנועה חברתית לפשעי מלחמה**: "ההפתעה הגדולה, האובדן, הפחד, העלבון, ההשפלה וחוסר האונים שלנו בשעות הראשונות לפלישת הטרור הגדולה שידעה ישראל – בלתי נתפסים".³⁹

תיאורו ממחיש את פריצת חומת ההכחשה ואת מערבולת הרגשות שתורגמה למלחמה כנקמה. העלבון וההתקוממות המוסרית התגלמו בשיח נקמה שמסגר את החמאס כהמשך לעמלק ולצוררי העם היהודי לדורותיהם, ונשען במידה רבה על אסמכתאות מקראיות שהקנו תוקף הן לקורבנות והן לנקמה.

היקף הקורבנות בעזה שכשליש מהם הם ילדים, ההרס העצום של תשתיות אזרחיות, ריכוז האוכלוסייה במרחב מצומצם, הרעבתה והקריאות לגירושה – כל אלה מתלכדים בלוגיקה של "ביטחון קבע". כך הופכת מלחמת 7 באוקטובר לא רק למלחמה כנקמה, אלא למהלך הממזג נקמה עם שאיפה לביטחון קבע. כדברי דירק מוזס (Dirk Moses): תמיד יימצא "עוד שריד" של אויב המאיים על הביטחון⁴¹ – אפילו "מחבל באינקובטור".⁴¹

הערות

- 1 Oded Löwenheim and Gadi Heimann, "Revenge in International Politics", *Security Studies* 17, 4 (2008): 685–724
- 2 A Dirk Moses, *The Problems of Genocide: Permanent Security and the Language of Transgression* (Cambridge University Press, 2021)
- 3 Stanley Cohen, *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering* (Polity, 2001)
- 4 Loïc Wacquant, "A Janus-faced Institution of Ethnoracial Closure: A Sociological Specification of the Ghetto", in *The Ghetto: Contemporary Global Issues and Controversies*, eds. Ray Hutchinson and Bruce D. Hynes (Routledge, 2018)
- 5 Yves Winter, "The Siege of Gaza: Spatial Violence, Humanitarian Strategies, and the Biopolitics of Punishment", *Constellations: An International Journal of Critical & Democratic Theory*, 23, 2 (2015): 308–319
- 6 Michelle Pace and Haim Yacobi, "Settler Colonialism (Without Settlers) and Slow Violence in the Gaza Strip", *Partecipazione e conflitto* 14, 3 (2021): 1221–1237
- 7 Moses, *The Problems of Genocide*
- 8 עידן יוסף, "נתניהו: ננקום בחמאס על היום השחור הזה", **News1**, 7 באוקטובר 2023
- 9 אנה ברסקי, "נתניהו באיגרת לחיילים: 'זכור את עשה לך עמלק, נביס את הרוע'", **מעריב**, 3 בנובמבר 2023
- 10 בנצי רובין, "תיעוד: הרצוג נפגש עם חיילי המילואים וחתם על פגז", **סרוגים**, 25 בדצמבר 2023 **קישור**. חן אגרי "אני לפעמים חושב שמדינת ישראל צריכה להיות יותר דיקטטורית", **העין השביעית** 26 בספטמבר 2024 **קישור**; שוקי טאוסג, "פרשן חדשות 13 קורא לבצע פשעי מלחמה; תגובת הערוץ: 'פלורליזם של דעות'", **העין השביעית**, 19 בדצמבר 2023 **קישור**
- 11 אריאל בולשטיין, "נקמה זו לא מילה גסה", **ישראל היום**, 23 בפברואר 2025
- 12 ישראל זאב לוונטה, "עזה אולי נחרבה, אבל הנקמה בעתים בכלל לא התחילה", **JDN**, 20 בפברואר 2025

- 13 בארי חיים שוורצגורן, "חכי לנו עזה", בתוך: **הנני: אסופת שירים שלישית בעת מלחמת חרבות ברזל**, עריכה: אליעז כהן (מקח"ר וכתב העת לשירה "משיב הרוח", 2023) [קישור](#)
- 14 מערכת תרבות ובידור, "זה הזמן להחליף את העצב בכעס: הצעד של יוצרי "תיק קטן" בצל המלחמה", **רשת 13**, 14 בנובמבר 2023 [קישור](#)
- 15 Younis Tirawi (@ytirawi), "Warrant Officer Benny Ragi, from the 630 infantry battalion of the Gaza division who are operating in Gaza", X, July 8, 2024 [Link](#)
- 16 Israel Genocide Tracker (@TrackingIsraeliGenocide) [Link](#)
- 17 MEE staff, "War on Gaza: Israeli board game calls on players to 'Come Build Your House in Gaza!'", Middle East Eye, January 31, 2024 [Link](#)
- 18 יניב קובוביץ, "להדביר את הג'וקים, לה פמיליה גיבורים: זה"ל מפעיל לוחמה פסיכולוגית על אזרחי ישראל", **הארץ**, 12 בדצמבר 2023
- 19 חנוך דאום (@hanoch.daum), "בינתיים בבית חאנון: מסרים מפרשת השבוע", Instagram, 6 בדצמבר 2023 [קישור](#)
- 20 רויטרס, "לוחמים מצטלמים עם חזיות ותחתונים של עזתיות: התופעה שהגיעה לעיני כל העולם", *Ynet*, 28 במרץ 2024 [קישור](#)
- 21 יגיל לוי, "תחייתו של שיח הנקמה", **תלם**, 20 בדצמבר 2023 [קישור](#)
- 22 שוברים שתיקה, "אנחנו עושים בעזה הירושימה", עדות 743886, רס"ב, שריון, צפון עזה 2024 [קישור](#) (אוחזר ב־10 באפריל 2026)
- 23 שוברים שתיקה, "למה אני עושה את זה? עוד בית ועוד בית ועוד בית", עדות 795098, רס"ל, ח'אן יונס 2023 [קישור](#) (אוחזר ב־10 באפריל 2026)
- 24 ראו על ביזת חפצים במהלך מלחמת 1948: אדם רז, **ביזת הרכוש הערבי במלחמת העצמאות** (כרמל, 2020); על התהוות מערכת השיפוט הצבאית להתמודדות עם הביזה במהלך מלחמת 1948: ענת שטרן, **לוחמים במשפט: השיפוט הצבאי בישראל במלחמת העצמאות** (יד יצחק בן־צבי, 2021); ביקורת על רז ושטרן והצעת זווית ראייה אינטגרטיבית הכוללת גם את נקודת המבט של הנבזים: ליאורה בילסקי וליאת קוזמא, "לקראת היסטוריה משולבת של ביזה", **משפט חברה ותרבות** 7 (2024)
- 25 יגיל לוי, "הביזה בעזה היא חלק מהנקמה", **הארץ**, 20 בפברואר 2024
- 26 נחום ברנע, "בין ביזה להשחתה", **ידיעות אחרונות**, 8 בפברואר 2024. ראו גם: אורן זיו, "כולם לוקחים, המפקדים יודעים: חיילים מעידים על הביזה בעזה", **שיחה מקומית**, 20 בפברואר 2024

- 27 שוברים שתיקה, "אם הייתי הם, הייתי מעדיף שכבר יהרסו לי את הבית מאשר לראות אותו במצב שאנחנו משאירים לו", עדות 700469, סמ"ר, חאן יונס 2024 [קישור](#) (אוחזר ב־10 באפריל 2026).
- 28 יניב קובוביץ, "חשיפת 'הארץ' * צה"ל מצית בתים ברצועת עזה, בהוראת הקצינים שמובילים את הלחימה", **הארץ**, 31 בינואר 2024
- 29 אריאל הנדל ומורי רם, "מה בא אחרי הקולוניאליזם ההתיישבותי? דה־קולוניזציה כשאלה עיונית ומעשית", **תיאוריה וביקורת** 60 (2024): 105–127
- 30 שוברים שתיקה, אנחנו עושים בעזה הירושימה
- 31 Younis Tirawi and Sami Vanderlip, "Our Job Is to Flatten Gaza. No One Will Stop Us", Drop Site, October 22, 2024 [Link](#)
- 32 אסף גולן, "סגירת מעגל בעזה: לוחמי גדוד "שמשון" השמידו את המנהרה בה נפלו חבריהם", **ישראל היום**, 15 בנובמבר 2025 [קישור](#)
- 33 אבי יעקב, "צפו בתיעוד | משטח מבנה טרור: הדין מתל אביב 'מזררב' את עזה", **אמס** 20 במאי 2025 [קישור](#)
- 34 Löwenheim and Heimann, Revenge
- 35 דותן הלוי, "האפשרות לכתוב ולחיות היסטוריה והמלחמה העזה", **הפורום לחשיבה אזורת**, 21 ביולי 2024
- 36 איבתיסאם מהדי, "השמדת ההשכלה: ישראל מעבירה לעזתים מסר שאין עתיד", **שיחה מקומית**, 31 ביולי 2024
- 37 מירון רפופורט ואורן זין, "להרוס כדי שלא יוכלו לחזור: חיילים מספרים איך שיטחו את עזה", **שיחה מקומית**, 15 במאי 2025
- 38 Jeffrey Alexander, "Toward a Theory of Cultural Trauma," in *Cultural Trauma and Collective Identity*, ed. Jeffrey Alexander et al. (University of California Press, 2004)
- 39 שלומי אלדר, **החמאס – מתנועה חברתית לפשעי מלחמה** (כתר, 2024)
- 40 Moses, The Problems of Genocide
- 41 אלון עידן, "מחבל באינקובטור. ככה אמרה אישה אחת בתוכנית טלוויזיה בישראל וכלום לא קרה", **הארץ**, 11 ביוני 2025

הנקמה כדפוס זהותי

יגיל לוי

בפברואר 2024, כמה חודשים לאחר תחילתה של הפעולה הקרקעית בעזה, רבו הסימנים שלחלק מכוחות היבשה המלחמה היא מלחמת נקם. הרמטכ"ל הרצי הלוי פרסם אז דף קרבי, ותחת הכותרת "ערכים בלחימה" כתב:

אנו נוהגים כבני אדם ושומרים, בניגוד לאויבנו, על צלם אנוש. עלינו להקפיד שלא להפעיל כוח היכן שלא נדרש, להבחין בין מחבל לשאינו, לא לקחת דבר שאינו שלנו – מזכרת או פריט אמל"ח ולא לצלם סרטוני נקמה. איננו במסע הרג, נקמה או רצח עם. באנו לנצח ולהכריע אויב אכזר, הראוי להפסד מר.¹

הרמטכ"ל הביע אפוא דאגה להלכי הרוח בצבא ולדפוסי התנהגות בעייתיים. הוא העלה זאת בשיחות עם מפקדים וחיילים, אך דווח ש"חלק מהמפקדים לא אוהבים את הדיבורים האלה. זה עלול לפגוע במורל, הם אומרים לו [לרמטכ"ל]. חיילים עלולים לעשות דווקא. אבל הוא מתעקש".² מהלכי האכיפה היו מוגבלים.³ השאלה היא מדוע? לשם כך צריך להבין אילו צרכים שירתו שיח הנקמה וההתנהלות שנבעה ממנו.

הנקמה משרתת צרכים מורכבים. במאמר זה אתמקד באחד מהם – הנקמה כביטוי זהותי. אטען ששיח הנקמה היה למשאב סמלי לקבוצות שקראו תיגר על זהות הצבא – הזרם החרד"לי ולוחמי הצווארון הכחול, ומכאן הקושי לעוקרו.

קריאת התיגר החרד"לית

זה כעשרים שנה מתמודד הצבא עם שתי קריאות תיגר, מצד הזרם החרד"לי ולוחמי הצווארון הכחול, המבקשות לשנות את זהותו המסורתית כפי שעוצבה היסטורית ביד המעמד הבינוני-חילוני.

הקריאה הראשונה היא של הזרם החרד"לי. זה מיעוט המונה אחוזים ספורים אך עוצמתו בהיותו מאורגן. יש לו רשת צפופה של מוסדות הכשרה טרום-צבאיים (מכינות, ישיבות הסדר וישיבות גבוהות) בשליטת רבנים חרד"לים וחיבור פוליטי למפלגות הציונות הדתית לגלגוליהן. לאחר ההתנתקות (2005) שנצרבה בתודעה החרד"לית כבגידה, גיבש זרם זה סדר יום חדש של מעבר משיתוף פעולה עם האליטות החילוניות של הצבא למאמץ לנסות לעצב את דמות הצבא את הביטוי הרהוט ביותר של החזון החרד"לי לעיצובו מחדש של הצבא סיפק הרב יגאל לוינשטיין, ראש מכינת עלי, בנאום מתוקשר ביולי 2016.⁴ על פי חזון זה, על הצבא לחתור למימוש הניצחון כערך מרכזי שאינו מוכפף לערכי מוסר אחרים, המקודמים בעיקר בידי ארגוני זכויות אדם והמערכת המשפטית. בנאומו, לוינשטיין קעקע למעשה את הקטגוריה של חפים מפשע בהתייחסו לצד הפלסטיני, וביקר בחריפות את הפרקליטות הצבאית בטענה שהיא מגינה על הפלסטינים ומסכנת בכך חיי חיילים. את סדר היום הזה קידם הזרם באמצעות הגברת השילוב של צעירים יוצאי המערכת החרד"לית הטרום-צבאית בצבא הלוחם, לצד הגברת שיבוצם בתפקידי פיקוד בינוניים-בכירים ושימוש ברבנות הצבאית הראשית, הזרוע החינוכית העיקרית של הצבא, הנתונה להשפעת הזרם.⁵

האירוע של 7 באוקטובר הביא את הכרת החרד"לים בצדקת דרכם לשיא חדש. עתה כבר אין מדובר רק בכישלון מדיני אלא גם בכישלון צבאי, שהאחריות עליו מוטלת גם על הפיקוד החילוני, שאותו ביקרה ההנהגה החרדל"ית מאז ההתנתקות, במידה מסוימת אף מאז אוסלו. התגובה לא הייתה רק סוג של גל דתי שהעניק פרשנות משיחית למלחמה,⁶ אלא התגלמות של גישה אינסטרומנטלית מובהקת שביקשה למנף את האסון של 7 באוקטובר לשינוי יחסי הכוח בחברה ובצבא.

הצורך בקול זהותי מתריס התעצם לאחר הימים הראשונים של המלחמה, שבהם הצטיירו בני המעמד הבינוני-חילוני, מושאי יריבותו של הזרם החרד"לי, לא עוד כ"נוטשים" את הצבא אלא כגיבורי המלחמה: הטייסים שבהם תקפו בעזה בלי רמז לסירוב; גיבורי המחאה, ובראשם תנועת "אחים לנשק", הפעילו שירותים במקום המדינה; הובלטה תרומתן של הנשים כלוחמות ביום הטבח, והלוא בלימת שילובן של נשים בשדרה הלוחמת הוא ממוקדי המאבק החרד"לי; והלך ונבנה דימוי של הקרבה ניכרת מצד מי שצוירו רק לפני רגע כנוטשים ועתה בלטה נוכחותם ביחידות המובחרות. רבים מהם אף נהרגו ב-7 באוקטובר, לצד חברי כיתות הכוננות בקיבוצי עוטף עזה.

הצורך בקול זהותי מתריס התעצם לאחר הימים הראשונים של המלחמה, שבהם הצטיירו בני המעמד הבינוני-חילוני, מושאי יריבותו של הזרם החרד"לי, לא עוד כ"נוטשים" את הצבא אלא כגיבורי המלחמה

בהקשר זה יש לראות את הממד הזהותי של שיח הנקמה. נקמה אינה לגיטימית וכך גם השיח המצדיק אותה.⁷ מדינה יכולה להפעיל כוח רק לשם הסרת איום חיצוני ובאין אמצעים אחרים, אך לא בשם יצר הנקמה. הפעלת הכוח מכוונת לעתיד ולא לעבר. ובכל זאת, לאחר

שהודר לשולי התרבות הפוליטית הישראלית משנות המדינה הראשונות החל שיח הנקמה להתקדם למרכז, והזרם החרדל"י מילא תפקיד חשוב בהכשרתו. "לפני הכניסה לעזה, קראתי בפני החיילים את הפרקים שעוסקים בנקמתו של שמשון בפלישתים, נקמה לאומית", התגאה הרב הצבאי הראשי, אביחי רונצקי, בפעילותו הדתית ערב הפעולה הקרקעית במבצע עפרת יצוקה (2009).⁸ תהליך זה המשיך להתפתח והגיע לשיאו לאחר 7 באוקטובר.

ההתבססות של השיח קבלה ביטוי בקרב הקצונה. תא"ל דדו בר כליפא, מפקד אוגדה 36 שנפרסה בעזה ובוגר ישיבה חרד"לית, כתב לחייליו פקודת יום ובה התחייב: "נשמיד אותו [את האויב העזתי] ואת זכרו ולא נשוב עד כלותו. וְנִקְמָם יְשִׁיב לְצַרְיוֹ וְכִפֵּר אֶדְמָתוֹ עִמּוֹ".⁹ דבריו של בר כליפא היו הד לציווי ההלכתי לנקמה מעשי ידי אדם (ראו בהמשך). אל"מ (במיל") גולן ואך, מפקד יחידת החילוץ הארצית שגדל והתחנך בחברון, כתב: "הרס חובש נפש פצועה. כן. דם מכפר על דם... יהודי מנצח על תזמורת נקם באנטנות שריון ממונע".¹⁰

אם נרד למטה בסולם הדרגות, רס"ן יאיר בן דוד, מ"פ מסייעת של גדוד מילואים, סיים פעילות מבצעית בבית חאנון ונשא נאום מצולם לפני חייליו: "פגעו בכבוד של העם שלנו. גדוד 2908 נכנס לבית חאנון ועשה מה ששמעון ולוי עשו בעיר שכם. אבל המשימה לא נגמרה, יש לנו עוד עזה שלמה לעשות לה כמו בית חנון." סרטון זה הופץ בגאווה ברשת בידי השדרן ינון מגל.¹¹ מעשה שמעון ולוי המקראי היה הטבח שביצעו השניים בעיר שכם לאחר אונס אחותם דינה. פרשה זו זכתה לביקורת של פרשני המקרא. רק בשנות ה-80 החל השיח ההלכתי להזכיר פרשנות התומכת במעשה זה. היא שימשה להכשרת פעולות צבאיות אגרסיביות נגד הפלסטינים אך גם היא זכתה לביקורת נגדית.¹² במילים אחרות, אירוע שהיסטורית זכה לגינוי בכתיבה ההלכתית היהודית קודם לבמה כמודל לחיקוי בעזה.

חשוב להדגיש כי על נקמה דיברו גם קבוצות אחרות, לרבות קבוצות האליטה המסורתית של הצבא. אבל הזרם החרד"לי הוא שהעניק

לנקמה ביטוי מפורש, מובלט ומנומק, עטוף במעטפת תיאולוגית. ואכן, הרטוריקה החרד"לית הייתה דרכו של הזרם להבליט את המענה הייחודי שרק הוא, לשיטתו, יכול לתת למדינה בעת המשבר הצבאי-מדיני שאליו נקלעה, ולא קבוצות אחרות. ברוח זו יכול זרם זה להציע חלופה למיליטריזם החילוני ואת זה שירת שיח הנקמה.

לפי התפיסה החרד"לית, המלחמה אינה רק מהלך ביטחוני אלא היא מאבק מוסרי של הטוב היהודי כנגד הרוע של אויביו באמצעות הנקמה. פרשנות זו עולה, לדוגמה, מדבריו של הרב אלעזר קשתיאלי, מבכירי המחנכים בעלי. לכאורה, אומר הרב, הקריאה היא לנקמת האל כקריאה למשפט צדק בעולם ולא קריאה לנקמה מעשה ידי אדם. אבל בתורה יש דרישה מפורשת מעם ישראל לנקום. ועל כן, "נקם ישיב לצריו" (הביטוי בו השתמש מפקד האוגדה בר כליפא), משמעותו שלא האל נוקם אלא עם ישראל. עליו מוטלת החובה לעקור את הרשע מהעולם, ואויבי ישראל, המייצגים את הרשע, "מעכירים את עולמו של הקב"ה"¹³.

אין בכך חדש. זה, למשל, התפקיד שהעניק למלחמת לבנון הראשונה (1982) הרב אליעזר ולדמן, ראש ישיבת קריית ארבע: לא עשיית סדר בלבנון, שהיא התפיסה המיליטריסטית החילונית, אלא עשיית סדר בעולם ובשליחות האל כדי לעקור את הרוע.¹⁴ לכן יש לראות את הנקמה בהקשר רחב יותר.

הפעלת כוח יכולה לחתור לקידום מטרה אסטרטגית אבל יכולה להיות לה גם מטרה זהותית, וכך קרה משנעטפה בשיח תיאולוגי של נקמה.

בעקבות עבודתו של חוקר המיליטריזם ג'יימס איסטווד (James Eastwood),¹⁵ הפעלת כוח יכולה לחתור לקידום מטרה אסטרטגית אבל יכולה להיות לה גם מטרה זהותית, וכך קרה משנעטפה בשיח

תיאולוגי של נקמה. הפעלת כוח משרתת בכך את ביסוס הזהות הקבוצתית, במקרה זה העמדת החרד"לים כאליטה החדשה של הצבא. לכן יש לדפוס הזהותי אפקט מגייס. למיליטריזם, אומר איסטווד, יש ממד אידאולוגי שלא נקשר רק לתפקיד האסטרטגי שלו אלא גם למטרות שאינן אסטרטגיות.

עשיית הנקמה היא אף חלק מההון הסמלי של הקבוצה החרד"לית, המדגישה את הזיהוי של חיילות טובה עם אמונה דתית ועם המוטיבציה הנובעת ממנה.¹⁶ יתר על כן, הנקמה משולבת ברעיון הניצחון המוחלט כי היא מעניקה תימוכין דתיים – התפקיד המוסרי של ישראל בעקירת הרוע בעולם – לניצחון מוחלט.

היבט זהותי אחר הוא בהתרסה המגולמת בשיח הנקמה נגד האליטות החילוניות. שיח זה מתריס נגד הסוואתה של האלימות ובכך קורא תיגר על הריסון שכפו על הצבא האליטות החילוניות, מייסדות הצבא. על הרקע הזה אפשר להבין את הקריאה שנשמעה מפי לוחמים שתועדו רוקדים בשטחי כינוס לפני הפעולה הקרקעית לצלילי השיר "זכרני נא", המבוסס על פסוקים מספר שופטים ובהם דבריו של שמשון בעזה לפני שמוטט את עמודי הבניין עליו ועל מאות הפלישתים ששהו בו.¹⁷ "אנחנו לא מתביישים, אנחנו רוצים נקמה", שרו החיילים. "אנחנו לא מתביישים" היא בדיוק קריאת התיגר על העבר וביטוייה של התפנית – המעבר מבושה בהפעלת אלימות להחצנה קולנית.

ברוח דומה, השיח גם קרא תיגר על מערכת המשפט הצבאית ועל הקודים הקנוניים של הצבא, שאף הם מזוהים עם האליטות החילוניות. נזכיר שמערכת המשפט הצבאית הביעה את דעתה השלילית על הנקמה במשפט אלאור אזריה, שנימק את מעשהו גם בצורך לנקום.¹⁸

שיח הנקמה נשען על הדהיומניזציה של העזתים כשם שגם העצים אותה, ובתוך כך חיזק את תפקידה של האתיקה הדתית בחשיבה הצבאית.

שיח הנקמה נשען על הדהיומניזציה של העזתים כשם שגם העצים אותה, ובתוך כך חיזק את תפקידה של האתיקה הדתית בחשיבה הצבאית. אתיקה זו מעניקה משקל לזהותה הדתית של אוכלוסיית האויב, דוגמת הסמל של "עמלק". השוואת האוכלוסייה העזתית לעמלק מהווה הד למצווה המקראית למחות את זכר העם שתקף את בני ישראל בצאתם ממצרים ולהרוג את אנשיו, לרבות הנשים והילדים. בכך יכול היה השיח החרד"לי לספק מעין הכשרה לשיח הנקמה, ואפילו, באמצעות ההשוואה לעמלק, הכשרה גם לרצח עם.¹⁹ יתר על כן, התפיסה שלפיה העזתים הם עמלק שיש להשמידו לא רק מקנה הכשר להרג אזרחים אלא הופכת את הריגתם לציווי דתי. זה, בתמצית, שיח הנקמה שחזר והעצים את המתווה ששרטט הרב יגאל לוינשטיין בשנת 2016 לצבא הרצוי בעיניו, צבא החותר לניצחון מכריע בלא פשרה.

קריאת התיגר ביטאה החרפה של הטון החרד"לי לא רק בתוכן המאתגר את ערכי הצבא ומפקדיו ביתר חריפות מבעבר, אלא גם בעובדה שהפעם הוא נישא בידי חיילים ומפקדים במדים, בתמיכת הפוליטיקאים, לא עוד בידי רבנים בלבד המשמשים לחיילים לפה.

גם את תנועת השיבה לחידוש ההתיישבות בגוש קטיף אפשר לפרש כסוג של נקמה במובן של נטילת האדמה העזתית והשבתה לריבונות יהודית. גם לשיח נקמה זה היה ביטוי זהותי. היו אלה הלוחמים החרד"ליים שהבליטו בפעם הראשונה את הקריאה לשוב לגוש קטיף בהפגנים במדים מתוך שטחים שנכבשו ושמהם פונו התנחלויות. בכך הם גם התריסו כנגד האליטות החילוניות. זו הפרשנות שאפשר לייחס, למשל, לדבריו של קצין מבה"ד 1 שדיבר אל חייליו על שפת חוף ימה של עזה: "שבנו אל בורות המים, אל חופי הרצועה...גורשנו

מפה לפני כמעט 20 שנה.²⁰ הטענה לגירוש התריסה נגד תפקידו של הצבא בפינוי הגוש בעת ההתנתקות של 2005, תפקיד שהוא חלק מ"הקונספציה" התבוסתנית לכאורה של הפיקוד החילוני. ועתה, נאום זה, כמו שאר ביטויי התמיכה לחדש את מפעל ההתנחלויות, התריס נגד הסדר שבנה המעמד הבינוני-חילוני, אולי אף יותר משיבטא סדר יום מציאותי.

קריאת התיגר של לוחמי הצווארון הכחול

קריאת התיגר החרד"לית העניקה רוח גבית לתופעות חדשות של מה שכיניתי "התקוממות לוחמי הצווארון הכחול". אלה לוחמים המשרתים בצבא היבשה, בעיקר בתפקידי השיטור בגדה המערבית ולאורך הגבול עם עזה (עד למלחמת עזה), מאיישים את תפקידי הלחימה הפחות טכנולוגיים ומקורם בעיקר במעמד הבינוני מדרג הביניים ומטה, עם רוב בולט של מזרחים מסורתיים. התקוממותם פרצה במלוא עוזה בפרשת אזריה בשנת 2016. זו הייתה התקוממות נגד כללי המשחק שכפה הצבא, שלפיהם הוא יכול גם לסכן את החיילים וגם לא לגבות אותם כשהם טועים, אך לצפות מהם לצייתנות מלאה.

**בשיח המחאה הוצגו במשתמע שתי קריאות תיגר
החותרות לעצב מחדש את זהות הצבא. האחת היא
שיח הקורא תיגר נגד מערכת המשפט הצבאית
וערכיה, שלא עשתה צדק עם אזריה ואינה מייצגת
לכאורה את רוח העם.**

ברשתות שתמכו באזריה ניכרה נוכחות של מזרחים, שביטאו תחושה של אפליה על רקע אתנו-מעמדי.²¹ בשיח המחאה הוצגו במשתמע שתי קריאות תיגר החותרות לעצב מחדש את זהות הצבא. האחת היא שיח

הקורא תיגר נגד מערכת המשפט הצבאית וערכיה, שלא עשתה צדק עם אזריה ואינה מייצגת לכאורה את רוח העם. זה היה שיח החיילים "הפשוטים" התופסים עצמם כמייצגי העם, אך מתלכדים כנגד קבוצות כוח המתנכלות להם.²² הקריאה השנייה, כפי שעלה מניתוח הרשתות החברתיות, היא גאווה בהפעלת אלימות בלי הצורך לספק לה הצדקות כבעבר.²³ הפיכתו של אזריה לדמות תקשורתית בולטת, עד כדי הצגתו כגיבור שעשה את המוטל עליו, ביטאה את התפנית. "העברייין הצבאי נחגג כגיבור לאומי...אייקון לאומי" כדברי האנתרופולוגית רבקה סטיין (Rebecca Stein).²⁴

שלא כמו החרד"לים, לוחמי הצווארון הכחול אינם מאורגנים אך על כך ניתן פיצוי חלקי בדמות תמיכה פוליטית של השר בן גביר ומפלגתו. בדומה לקול החרד"לי, לוחמים אלה, עם בולטות ניכרת של לוחמי מילואים, עשו שימוש תקדימי במדיה החברתית כדי להתריס נגד הצבא, מפקדיו וערכיו ולהביע את קולות הנקמה. ניתן לכך ביטוי בצילום סרטונים המביעים גאווה על הרס, לא אחת מקדישים פיצוצי מבנים לזכר חבריהם (דפוס שאפיין גם לוחמים דתיים), או גאווה על ירי לתוך אזורים מאוכלסים, שמחה על תושבים שבורחים, או גאווה על שריפת בתים.²⁵ הנקמה הקנתה את הזכות להתגאות בהפעלת כוח לא־מרוסנת, זכות שהאליטות המסורתיות של הצבא שללו מהם לאורך שנים בשם המוסר והלגיטימציה. בהיעדר אמות מידה אחרות, זו גם הייתה הדרך להתגאות בהישגים הצבאיים במלחמה שתוצאותיה והישגיה לא היו ברורים.

החיילים צילמו את עצמם נושאים שלטים בעלי מסרים פוליטיים המתריסים נגד הנהגת המדינה והפיקוד הבכיר. חלק מזה קיבל ביטוי בציורי גרפיטי על קירות בתים בעזה ובהם "שיישרף לכם הכפר" והנפת דגלי לה פמיליה.

לצד הסרטונים, החיילים צילמו את עצמם נושאים שלטים בעלי מסרים פוליטיים המתריסים נגד הנהגת המדינה והפיקוד הבכיר. חלק מזה קיבל ביטוי בציורי גרפיטי על קירות בתים בעזה ובהם "שיישרף לכם הכפר" והנפת דגלי לה פמיליה. וכשנדרשו החיילים למחוק את הכתובות, היו שסירבו ואז גם הופיעה הכתובת "במקום למחוק גרפיטי תנו למחוק את עזה".²⁶

לקטגוריה של נקמה אפשר לשייך גם מעשי ביזה. מעשים אלה היו חלק בלתי נפרד מהלחימה בעזה ובהדרגה נחשפו לציבור בידי החיילים עצמם. הם תיעדו את מעשי הביזה באמצעות המדיה החברתית והתגאו בלקיחת הרכוש – מזכרות, מזון, בגדים, שעונים ועוד. חיילים העידו שמפקדיהם העלימו עין או עודדו אותם, אך לאלה שנזקקו לעצת רבנים נאמר במפורש שהביזה אסורה.²⁷ ביזה בקרב היא מביטויי יצר הנקמה. זה חלק מנקמה כללית, אך גם נקמה ספציפית על ביזת רכושם של מתיישבי עוטף עזה ב־7 באוקטובר.²⁸ הביזה מסמנת את התבוסה המוחלטת של האויב לצד היכולת להפשיט את העזתי מאנושיות, דוגמת צילום תמונות של חיילים עם הלבשה תחתונה של נשים בתוך בתים שעליהם השתלטו.²⁹

מסרים אלה ביטאו בבירור את הזהות הפוליטית של החיילים שלא היססו לבטא אותה בפומבי. בדומה לחרד"לים, הייתה פה התרסה נגד ערכי הצבא של "6 באוקטובר", אבל עם דגש על מרידה בהיררכיה הצבאית עד כדי מיליציוניזציה של הצבא. במידה רבה, מה שניסה הפיקוד לדכא בפרשת אזריה התפרץ במלחמה זו עם מידת ריסון מוגבלת.

סיכום

שיח הנקמה, ככל שיח, אינו מסתכם בביטוי מילולי בלבד, אלא מתפקד כמערך של רטוריקה ופרקטיקה המכוננת את העולם החברתי. השיח תמיד מקבל משמעות לאור הדובר והנמען, כלומר "יש מושגים שכל אחד יכול לרכוש, אבל דוברים מוסמכים יכולים ליצור אותם, או להגדיר

אותם מחדש, או לפרש אותם, או למסור אותם לאחרים"³⁰. ככזה, שיח הנקמה אינו רק רטוריקה אלא גם מנגנון מארגן של פעולה. הוא מעצב את מניעי הלוחמים, מעניק משמעות למעשיהם וכן מפרשם ומשרטט גבולות להתנהגותם. במילים אחרות, הוא לא רק מייצג מעשים אלא גם מעצב אותם.

לכן, שיח הנקמה יכול להציג מעשה הניזון מהיגיון צבאי טהור (כמו פיצוץ מפקדת אויב) כמעשה נקם ובכך להאדיר את ערך הפעולה. בד בבד, הדחף לנקמה יכול להוביל למעשים שלא היו יוצאים לפועל בלי מוטיבציה נקמנית, אם ברמה האישית ואם ברמה היחידתית ואף הכלל-צבאית, דוגמת המהלך שצמח "מלמטה למעלה" של שריפת בתים בלי הכוונה של המטכ"ל.³¹

הניתוח מספק הסבר מדוע, חרף התנגדות הרמטכ"ל, התקשה הצבא לרסן את הנקמה, ובכך למעשה עודד אותה. זו לא רק חולשה לאכוף משמעת על חיילים שחוקים שלשיטתם נושאים את נטל המלחמה שאליו נקלעה ישראל בשל פיקוד צבאי כושל. זו לא רק חולשה לאכוף משמעת בנסיבות שבהן דפוסי התנהגות חריגים של חיילים נתמכים בידי פוליטיקאים רבי עוצמה באופן המשבש את ההיררכיה הפיקודית, כפי שהמחיש היטב אירוע שדה תימן. באירוע זה, פוליטיקאים פרצו למחנות כדי לשבש חקירת חשודים בהתעללות באסירים. הדפוס הזהותי של שיח הנקמה הפך אותה לסוג של משאב סמלי, המוקנה למי שטוענים לביצוע הנקמה. הנקמה הופכת אותם לא רק למי שמקריבים למען הכלל, אלא גם למי שמעניקים לנקמה משמעות המקנה להם יוקרה והכרה, ומשאב זה, בתורו, מזין מוטיבציה צבאית. במקרה של עזה, הנקמה הפכה למשאב זהותי לשתי קבוצות לוחמי היבשה שחוללו אותה והעניקו להן משמעות ייחודית, אם לא בלעדית (חרד"לים), וגאווה (לוחמי הצווארון הכחול). בהקשר זה נכון לקרוא את המשמעות של תיעוד פעולות נקם במדיה החברתית. לא בכדי, הנקמה לא שימשה משאב זהותי ליחידות העילית, ובעיקר חיל האוויר. אלה הפעילו אלימות אך לא בשם נקמה מפורשת וגלויה. לא זו בלבד שלא

נזקקו למשאב זה אלא פיתוחו עמד בסתירה לערכים שעליהם התבססו משאביהם הסמליים הקיימים, ובמרכזם רציונליות, ריסון, היררכיה ודבקות בחוק ובנהלים. במילים אחרות, יש להבחין בין נקם כשלעצמו ובין השיח עליו, שיח שאפיין בעיקר קבוצות מסוימות.

אם הנקמה שימשה ביטוי זהותי ומקור למוטיבציה צבאית, הרי זה גם הגורם שהקשה על ריסונה. יתר על כן, עצם הניסיון לבקר אותה עלול היה להתקל בהתנגדות המוזנת מפוליטיקה של זהויות.

אם הנקמה שימשה ביטוי זהותי ומקור למוטיבציה צבאית, הרי זה גם הגורם שהקשה על ריסונה. יתר על כן, עצם הניסיון לבקר אותה עלול היה להתקל בהתנגדות המוזנת מפוליטיקה של זהויות. ביקורת כזאת אינה נתפסת רק כהסתייגות מוסרית, אלא כניסיון לשלול מהקבוצות המבוקרות משאב ששיח הנקמה הקנה להן. כך אפשר, למשל, להבין את ההתנגדות הנמרצת לכל ניסיון למצות את הדין בפרשת שדה תימן. כך גם אפשר להבין את ההתנגדות שקמה מחוגי ימין לניסיון לקיים באוניברסיטה הפתוחה כנס בנושא הנקמה, כנס שתוצריו מובאים בקובץ זה.

הערות

- 1 הרמטכ"ל, "דף קרבי מס' 4: אתגרים פיקודיים במלחמה ארוכה", אתר צה"ל, 16 בפברואר 2024
- 2 נחום ברנע, "הרמטכ"ל מדבר על ביזה, גרפיטי, סרטונים וחוסר משמעת. לא כולם אוהבים את זה", *ynet*, 16 בפברואר 2024
- 3 עמוס הראל, "ההישגים הטקטיים ברצועה מרשימים, אך בלא יעד מדיני יישארו סמליים בלבד", **הארץ**, 16 בפברואר 2024
- 4 יגאל לוינשטיין, "חדירת הרפורמה לצבא", הרצאה בכנס ציון וירושלים תשע"ו, מרכז ליבה, 15 ביולי 2016 [קישור](#)
- 5 ראו יגיל לוי, **המפקד העליון: התאוקרטיזציה של הצבא בישראל** (עם עובד וספריית ספיר, 2015)
- 6 דרור גרינבלום, "תגובתה של הציונות הדתית החרדית לאומית למלחמת אוקטובר 2023", **קריאות ישראליות** 7 (2025)
- 7 יגיל לוי, **יורים ולא בוכים: המיליטריזציה החדשה של ישראל בשנות האלפיים** (למדא עיון, 2023), 223–225.
- 8 בני טוקר, "הרב רונצקי נגד תא"ל שרמייסטר: דברים אומללים", **ערוץ 7**, 5 ביוני 2013
- 9 שי אמסלם, "האויב שביקש לעצמו גיהינום יקבל גיהינום!": מפקד אוגדה 36 באגרת ללוחמים", **מקור ראשון**, 29 באוקטובר 2023 [קישור](#)
- 10 מסתכלים לכיבוש בעיניים (@Mistaclim), "גם בסדום נרדמו ילדים", X (לשעבר Twitter), 11 בנובמבר [קישור](#)
- 11 ינון מגל (@YinonMagal), "תקשיבו לרס"ן יאיר בן דוד", X (לשעבר Twitter), 19 בדצמבר 2023 [קישור](#)
- 12 סטיוארט כהן, "לגיטימציה ודה־לגיטימציה בחסות הטקסט: מאפייני השיח העכשווי בתוך הציונות הדתית על אודות השימוש בכוח צבאי אלים", בתוך **חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל**, עריכה: עפרה בן־ישי ויגיל לוי (פרדס, 2021), 238–241
- 13 אליעזר קשת־יאל, "מהי הנקמה בישראל", מכינת בני דוד עלי, 12 במאי 2024
- 14 גרינבלום, תגובתה של הציונות הדתית החרדית לאומית, 2–3
- 15 James Eastwood, "Rethinking Militarism as Ideology: The Critique of Violence after Security," *Security Dialogue* 49, 1–2 (2018): 49

- 16 לוי, המפקד האליון, 162–163
- 17 אריה יואלי, "אנחנו רוצים נקמה": לוחמים בשטחי כינוס שרים 'זכרני נא'", **סרוגים**, 16 באוקטובר 2023
- 18 תיק צבאי מרכז (מחוזי) 16/182, **התובע הצבאי נ' אזריה**, הכרעת דין (2017), 28
- 19 Omer Bartov, "What I Believe as a Historian of Genocide", *New York Times*, November 10, 2023
- 20 יניב קובוביץ, "בניגוד לפקודות, חיילים ברצועת עזה מפיצים תיעודים של עצמם תומכים בחידוש ההתנחלות", **הארץ**, 20 בנובמבר 2023
- 21 לוי, יורים ולא בוכים, 207–210
- 22 סופיה סולומון, "אחד משלנו": תפיסת האזרחות של חיילים יורים בבריטניה, בקנדה ובישראל" (עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2024), 206–208
- 23 הניתוח נעשה בידי ניקולס ג'ון במסגרת המחקר "הלגיטימציה המתהווה לאללימות צבאית: המקרה הישראלי", בעריכת אורנה ששון-לוי, יגיל לוי ועדנה לומסקי-פדר, במימון הקרן הלאומית למדע.
- 24 Rebecca L. Stein, *Screen Shots: State Violence on Camera in Israel and Palestine* (Stanford University Press, 2021), location 311–322, Kindle ed
- 25 לי מרדכי, עדות – עזה, 5 ביולי, 2025 **קישור**; Edo Amin, "Dark Mirror: A Torah View of Revenge, and Its Reflection in Israeli Media during Operation Iron Swords" (2023)
- 26 מילאן צ'רני, "קולות החיילים: הקירות של עזה צועקים את ה-7 באוקטובר", **שומרים**, 24 במאי 2024
- 27 אורן זיו, "כולם לוקחים, המפקדים יודעים": חיילים מעידים על הביזה בעזה", **שיחה מקומית**, 20 בפברואר 2024
- 28 אילי פארי, "מתחת לרדאר, במעמקי הרשת, לוחמים מוכרים רכוש שבזזו מעזה ומלבנון", **המקום הכי חם בגיהנום**, 4 במרץ 2025
- 29 מרדכי, עדות, 122.
- 30 עדי אופיר, "מושג", **מפתח – כתביעת לקסיקלי למחשבה פוליטית** (2011): 91
- 31 מירון רפופורט ואורן זיו, "להרוס כדי שלא יוכלו לחזור: חיילים מספרים איך שיטחו את עזה", **שיחה מקומית**, 15 במאי 2025

ללא גבול: הנקמה בעזה בין מבנה לאירוע

אריאל הנדל

המחשבה על המלחמה בעזה לאחר 7 באוקטובר 2023 באמצעות מושג הנקמה מציבה בפנינו קושי אנליטי. מצד אחד, אין מחלוקת על כך שהתרחשה שם נקמה, ובהיקף נרחב, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בנאומיהם של מנהיגים פוליטיים, בפקודות יום של קצינים בכירים, בחשבונות פייסבוק ואינסטגרם של חיילים, במילות שירים פופולריים ובטוקבקים רבים מספור.¹

מצד אחר, גם אם נקמה יכולה להסביר את העלייה בסף "הנזק האגבי" כאשר תקפו אנשי חמאס שהשתתפו בתכנון ובביצוע המתקפה או את הפעולות הנקודתיות, מפיצוץ בתים ועד להתעללות באסירים פלסטינים, דומה שהיא כשלעצמה אינה יכולה להסביר את השיטתיות ואת ההיקף של הרס המבנים והתשתיות ברצועה במשך יותר משנתיים, ואת האדישות המוחלטת לחיי אדם, לאנשים שנפגעו מהפצצות, מרעב, מקור, ממחלות, מירי במוקדי חלוקת הסיוע ועוד.

נקמה נחשבת למפוקפקת מהבחינה המוסרית, אבל יש בה גם ממד של חיפוש אחר צדק שאי אפשר להשיג בלעדיה² ואף "סוג של סיפוק

מתוק המרווה את צימאונו של הנפגע".³ יש המתייחסים אליה כאל רגש "טבעי" הממלא צורך פסיכולוגי בתחושת צדק החל בילדות,⁴ ואילו אחרים תופסים אותה כרגש הקשור לתחושת כבוד אישית או קבוצתית.⁵

כותבים שונים שעסקו בנקמה, כגון חנה ארנדט⁶ או רנה ז'יראר,⁷ התייחסו לשני היבטים של הנקמה: מצד אחד יש בה מרכיב כמעט כלכלי של פעולה ותגובה (כפי שמתמע מהמילים, revenge, retribution, payback וכדומה), ומצד אחר, בממד הכלכלי הזה טבועה עודפות אינהרנטית, כלומר בדרך כלל הנקמה אינה עין אחת תחת עין, אלא לפחות שתי עיניים (ובמקרה של שמשון, הבקשה מאלוהים "נקם אחת משתי עיני" התבטאה בטבח המוני בפלשתים).

**האופי המעגלי של הנקמה, לצד ממד העודפות
האינהרנטית הגלום בה, מוביל להתעצמות האלימות
בכל סבב של מהלומה ותגובה. ובכל זאת, גם אם
למחזור הנקמה יש פוטנציאל אינסופי**

האופי המעגלי של הנקמה, לצד ממד העודפות האינהרנטית הגלום בה, מוביל להתעצמות האלימות בכל סבב של מהלומה ותגובה. ובכל זאת, גם אם למחזור הנקמה יש פוטנציאל אינסופי, הרי בהגדרתה, כל נקמה ספציפית היא "אירוע": אירוע שיש לו רגע של התחלה, וחשוב מזה, רגע של סיום, כלומר רגע שבו הנוקם חש שהמעגל נסגר והצדק הושב על כנו (עד כדי כך שהוא עשוי להיות מופתע כאשר הננקם יהפוך שוב לנוקם, וחוזר חלילה). אפילו בפנטזיות נקמה על אירועים קיצוניים כמו השואה – בין שמדובר בתוכנית (שהתממשה בחלקה) להרוג אלפי אנשי אס"א וקציני ורמאכט שנכלאו במחנות אסירים, ובין שמדובר במה שכונה "תוכנית א'", שמטרתה הייתה להרוג שישה מיליון גרמנים

באמצעות הרעלת מי השתייה של כמה ערים גרמניות גדולות⁸ – סומן קו גבול סופי לסגירת האירוע.

כיצד אפשר להבין אפוא מצב שבו נקמה הופכת לאירוע שאין לו קו סיום? נקמה שבה המטרות אינן מוגדרות, ושדורשת – במוצהר או במובלע – את מחיקתו המוחלטת של מי שבו מבקשים לנקום? או במילים אחרות, מהי נקמה ללא גבול?

כשעוברים מעולם הפילוסופיה המופשט למישור החיים האמיתיים, אפשר לזהות תשוקות לנקמה ללא גבול וללא פרופורציה, ולא פעם גם הנאה צרופה מאותה נקמה.⁹ עולמות הספרות והתקשורת הפופולרית מלאים בדוגמאות: מהבעל הנבגד עד ללוחמת הצדק, אפשר לחשוב על דמויות שנשאבות לתוך עולם הנקמה ללא גבול, ודומה שאותן דמויות יעצרו רק כשההרס העצמי שלהן יושלם עד תום.

**כאשר מדובר ביחידים, יש לנסות להבין את הנקמה
החורגת והנחגגת בכלים פסיכולוגיים; כשעוסקים
בחברה שלמה, אפשר לחשוב על צורת הנקמה הזאת
גם בכלים פסיכופוליטיים וסוציולוגיים.**

כאשר מדובר ביחידים, יש לנסות להבין את הנקמה החורגת והנחגגת בכלים פסיכולוגיים; כשעוסקים בחברה שלמה, אפשר לחשוב על צורת הנקמה הזאת גם בכלים פסיכופוליטיים וסוציולוגיים. לייבוא של מושגים פסיכואנליטיים לניתוח חברתי ופוליטי יש בעיות מוכרות: מהקושי לקבוע מיהו "הפציינט" וכיצד נערכת אבחנה פסיכולוגית, ועד לחשש מפתולוגיזציה של מצבים חברתיים שעלולה להוביל לדה-פוליטיזציה. השימוש שאציע כאן במושג הלקוח מהמחשבה

הפסיכואנליטית לא נועד להושיב את החברה היהודית-ישראלית, או פרטים מתוכה, על ספת הפסיכולוג, אלא לנסות להצביע על חלק ממנגנוני התשוקה והחרדה ועל המבנה החברתי שבתוכו מתהווה ופורחת צורה כזאת של נקמה ללא גבול.

היחס בין אירוע ומבנה מאפיין כל מחקר סוציולוגי. בהקשר הנוכחי אני מתייחס לאמירתו הידועה של חוקר הקולוניאליזם ההתיישבותי פטריק וולף, ולפיה הקולוניאליזם ההתיישבותי אינו אירוע אלא מבנה (a structure, not an event).¹⁰ כוונתו של וולף הייתה שההתמקדות באירועי הפלישה וההשתלטות בלבד, או בפעולות של הכיבוש בכוח, מחמיצה את השינויים הסטרוקטורליים שמחולל הקולוניאליזם ההתיישבותי – ובעיקר את העובדה שהסטרוקטורה הזאת נשארת מוטמעת בתוך מנגנוני המדינה והשלטון גם שנים רבות לאחר שהמאבק לכאורה כבר הוכרע. לטענתו, אי אפשר להבין את המבנה המשטרי, בוודאי בכל הנוגע לשאלות של אזרחות או של שליטה בקרקעות, במדינות כמו ארצות הברית, קנדה, אוסטרליה או ישראל, בלי להתייחס למבנה הקולוניאלי-התיישבותי, למוטיבציות המפעילות אותו ולפחדים העומדים בבסיסו.

מרבית החוקרים של הקולוניאליזם ההתיישבותי מתייחסים לשלושה היבטים מרכזיים: ראשית, בניגוד לקולוניאליזם הקלאסי, במקרה הזה המתיישבים באים כדי להישאר; שנית, בניגוד להגירה רגילה, במקרה הזה יש "היגיון של החלפה" (כלומר איקבלה של התושבים המקומיים, חוקיהם ותרבותם, אלא רצון להחליפם); שלישית, יש פנטזיה "להיעשות יליד" (כלומר התושב הלגיטימי היחיד בטריטוריה, עם תחושת הבית והאינטימיות המולדת לכאורה המיוחסת לילידים). בסוג הקולוניאליזם הזה, ההתיישבות בונה את ביתה על חשבון הדיירים הקודמים. אבל אין מדובר רק בבתיים פיזיים, אלא גם בתחושת הבית, דהיינו בתחושת הביטחון והשייכות למקום.¹¹

קל לראות כיצד ההיבטים האלה מאפיינים את המבנה העקרוני של מדינת ישראל, שבה ההפרדה בין יהודים ולא-יהודים בגישה לקרקעות,

בזכויות התכנון, בהכרה במורשת העבר ובזכות לתחושת בית נמצאות בלב הקונצנזוס. לשם כך, די להתבונן ביישובים בנגב או בגדה המערבית שנעקרים כדי להקים יישובים יהודים – או בשאלתה הרטורית של מפלגת עוצמה יהודית "מי כאן בעל הבית?".

בדרך כלל, כשמדברים על קולוניאליזם התיישבותי מתמקדים בהתיישבות עצמה – ההרס נחשב לתוצר לוואי של ההתפשטות ההתיישבותית (מעין "פינוי-בינוי", שבו קודם הורסים כדי לבנות משהו חדש). אולם במסגרת זו אני רוצה להתמקד בהרס עצמו, ובפרט באופן שבו הנקמה מיתרגמת להרס שיטתי וחסר גבול של המרחב הבנוי הפלסטיני, בייחוד ברצועת עזה, שבה ערים שלמות נמחקו ויושרו עד עפר.

ניתוחים מקיפים של צילומי לוויין וממצאים מהשטח מעריכים כי בין 80 ל-92 אחוזים מהמבנים ברצועת עזה נהרסו במלואם או בחלקם.¹² מדובר ביותר מ-160,000 מבנים, ובהם לפחות 430,000 יחידות דור. כדי לסבר את האוזן, מספר זה עולה על סך כל הדירות בתל אביב, רמת גן, בני ברק, פתח תקווה וגבעתיים גם יחד.¹³

משקל ההריסות הכולל הוערך ב-61 מיליון טונות – המלאות, מלבד בטון וברזלים מעוקמים, גם באזבסט, בחומרים מסוכנים, בנפלים שלא התפוצצו (לפי הערכות, כ-10-12 אחוזים מכלל הפצצות שהוטלו על עזה) ושרידי גופות. זמן הפינוי בלבד, עוד לפני השיקום והבנייה, מוערך בעשורים.

לפי דיווחים, גם בזמן "הפסקת האש" הצבא ממשיך להרוס מבנים בסמיכות לקו הצהוב. תחקיר מינואר 2026 העלה כי לפחות 2,500 מבנים נהרסו בחודשיים שלאחר ההכרזה על הפסקת האש.¹⁴ בד בבד, כך נראה, הפכה עזה למודל גם למקומות אחרים בישראל/פלסטין, במה שכינה ארגון בצלם "דוקטרינת עזה":¹⁵ מההתעצמות המשמעותית

של הריסות הבתים בנגב, בגדה המערבית ובמזרח ירושלים והענקת יד חופשית למיליציות מתנחלים להרוס מרחבי מגורים בקהילות פלסטיניות, דרך הצהרות נתניהו ש"אנחנו משטחים רחובות שלמים" במחנות הפליטים בגדה¹⁶ ועד להתהדרותו של בן גביר בהריסת בתים בכפרים בדואים בנגב "בגודל של תל אביב וגבעתיים ביחד".¹⁷

כפי שציינתי קודם, המבנה הקולוניאלי התיישבותי אינו רק מבנה של חוק או של משטר, אלא גם מבנה אפקטיבי, כמעט פסיכופוליטי, במובן זה שעמדת הסובייקט מבוססת על שלילת היליד, לצד קנאה בו ורצון להחליפו.¹⁸ אלא שלמבנה הקולוניאלי התיישבותי יש מאפיין משמעותי נוסף, והוא היעדר מובנה של גבולות, או בניסוח מדויק יותר, דחף מתמיד להתפשט ולהגביר את השליטה הטריטוריאלית, לצד דחיקה, נישול והפרדה. המצב העמום של השליטה ושל היעדר הגבולות בא לידי ביטוי בכל המרחב שבין הים לנהר: מהסירוב להעניק זכויות שוות לאזרחי ישראל הערבים, דרך מצב השליטה העמום ונעדר הגבולות בגדה המערבית, ועד להכלה המדירה (inclusive exclusion) של רצועת עזה ביחס לישראל.¹⁹

כידוע, על אף ההצהרות על "התנתקות", בפועל ישראל המשיכה לשלוט ברצועת עזה במישורין ובעקיפין בכל השנים שחלפו מאז 2005. ישראל שולטת במים ובאוויר, בכניסות וביציאות של בני אדם ושל סחורות, במרשם האוכלוסין ובתדרים האלקטרו־מגנטיים ועוד.

כידוע, על אף ההצהרות על "התנתקות", בפועל ישראל המשיכה לשלוט ברצועת עזה במישרין ובעקיפין בכל השנים שחלפו מאז 2005. ישראל שולטת במים ובאוויר, בכניסות וביציאות של בני אדם ושל סחורות, במרשם האוכלוסין ובתדרים האלקטרו-מגנטיים ועוד. המצב של רצועת עזה מול ישראל הוא של הכלה והדרה: מצב עמום של אירצון לבלוע או להקיא, שבו עזה מייצגת באופן סימבולי וממשי כאחד את מה שאי אפשר לסלק או להדחיק.²⁰

המושג "ללא גבול" מצוי אם כך לא רק בנקמה, אלא קודם כול בהיעדר הגבולות עצמם. באופן שבו מוקם סביב הרצועה מכשול גבול מסיבי, לכאורה בלתי חדיר, אך כזה שמתפקד בפועל כ"חצי-מוליך", שבו אין נסיגה מהמשך השליטה במי שחי מעבר לו. מצד אחד זו הפרדה חדה, ומצד אחר היעדר הפרדה.

אדריאנה קמפ עומדת על כפילות זו בנתחה את שיח הגבולות בישראל בשנות ה-50 של המאה ה-20. קמפ מראה כיצד המדינה ומגוניה הבנו את הגבול מצד אחד כקשיח ויציב – כדי לחברת את הקולקטיב פנימה; ומצד אחר כנזיל וכחדיר – כדי למנוע את קיבועו של הגבול כקרוֹפוליטי סופי וברקיימא. היהודי הישראלי "נתבע להפגין בויזמנית 'נאמנות ללא גבול לשמירה על הגבול'... יחד עם התחושה של כמיהה ואף של אדנות אל המרחבים שמעבר לקווים".²¹ הכמיהה אל מה שנמצא מעבר לקווים היה חלק מההבניה של "היחידות המיוחדות" בצבא, של תנועות הנוער ועוד. הזהות התעצבה באמצעות דחף הכיבוש שאינו נכבש; כיבוש שאינו מזהה את המרחבים שמצידו השני של הגבול כנחלתה של ישות לגיטימית.

על שאלת הגבול והיעדרו אני רוצה לחשוב באמצעות מטפורה פסיכולוגית, ובמיוחד באמצעות הדיון של הפסיכואנליטיקן הצרפתי אנדרה גרין בשאלת הגבול והאישיות הגבולית.²² כאמור, המטרה אינה ליצור הקבלה בין תהליכים נפשיים אצל היחיד לבין תהליכים

חברתיים – ובוודאי שלא לכוון לשיח פתולוגי א־פוליטי – אלא להציע כיוון מחשבה פוליטי ששואף להתייחס ברצינות אל הפחדים, אל התשוקות ואל המבנה האפקטיבי שבתוכו פועלים יחידים וקבוצות.

במקור, המונח "הפרעת אישיות גבולית" פירושו הפרעה המצויה על הגבול שבין נזירות ופסיכוזה. כלומר לא האישיות עצמה היא הגבולית, אלא ההפרעה היא הגבולית מבחינת ההתמיינות שלה לקטגוריות של בריאות הנפש. אנדרה גרין, לעומת זאת, מתחיל את המהלך האנליטי שלו מפירוק של מושג הגבול (borderline).

גרין מפריד בין שלושה סוגי גבול: (1) גבול שמוגדר על פי העצם שאותו הוא תוחם (למשל, קו העור כגבולו של הגוף האנושי); (2) גבול המוגדר כנגד ישות שקולה מהבחינה האונטולוגית אך שונה מהבחינה הערכית (כמו גבולות מדיניים מודרניים, שכוללים הכרה, גם אם מובלעת, בישות הפוליטית הנמצאת מעבר לקו); (3) גבול עמום, ששום צד אינו מעניק לו עוגן יציב לתיחום קו גבול ברור (משום שמצד אחד לא ברור מה הם גבולות ה"אני", ומצד אחר אין הכרה בגבולות האחר). זהו "גבול גבולי" (כמו במובן של "מקרה גבולי") – שיש בו עמימות, שלא רק מציבה קושי במיון (כלומר לקבוע איפה בדיוק יעבור הגבול בין שתי הישויות), אלא מגלמת מצב הנוגד את עצם היכולת ליצירת הפרדה ולהגדרות ברורות.

הפרעת אישיות גבולית היא מצב נפשי המאופיין בתחושה של זהות לא יציבה ושל "חיים ללא עור". התסמינים כוללים תנודות רגשיות חדות, פחד עמוק מנטישה, תחושת ריקנות ועוד. מחקרים פסיכולוגיים אף מוצאים קשר ישיר בין הפרעה זו לבין פנטזיות נקמה והנאה מוקצנת ממימושן.

הפרעת אישיות גבולית, בהגדרתה הפסיכולוגית, היא מצב נפשי המאופיין בתחושה של זהות לא יציבה ושל "חיים ללא עור". התסמינים כוללים תנודות רגשיות חדות, פחד עמוק מנטישה, תחושת ריקנות, התנהגות מסוכנת, קשיים ביצירת קשרים יציבים ונטייה לחשיבה דיכוטומית ("הכול או כלום"). מחקרים פסיכולוגיים אף מוצאים קשר ישיר בין הפרעה זו לבין פנטזיות נקמה והנאה מוקצנת ממימושן.²³

קצת אפשר לחזור מהפסיכואנליזה אל הגיאוגרפיה והסוציולוגיה, כדי לחשוב על תפקיד ה(אין) גבול שבין ישראל ועזה: אם אין גבול ברור שמוגדר על פי העצם שאותו הוא תוחם (כי ישראל לא באמת התנתקה מעזה, והיא אינה מכירה בגבולות שלה עצמה; כלומר לישראל אין גוף מוגדר ולכן גם לא "קו עור" ברור), אבל גם אין גבול שנובע מהכרה בצד השני (כמו בגבול מדיני מוסדר בין מדינות שכנות) – הרי אנחנו נשארים עם מצב של גבוליות מהסוג השלישי, המאפיין את מבנה האישיות הגבולית: גרעין העצמי האישי (או במקרה זה, הזהות הקבוצתית) מבוססים על שלילת האחר תוך אי־הכרה בו, ובה בעת אותו אחר מוכל בתוכנו (כי אין גבול, ובפועל השליטה הישראלית חלה על כל המרחב שבין הים לנהר).

גרין כותב כי אדם יכול להיות אזרח ויכול להיות חסר מדינה, אך קשה לדמיין מצב של "להיות גבול" (being a border). הונידה ע'אנם השתמשה בדימוי הזה כדי לתאר את מצב הפלסטינים בשטחים הכבושים: כאשר אין גבול בין ישראל והפלסטינים, כל מה שנותר הוא "מצב גבולי", being a border, מצב עמום של אי־ודאות ושל היעדר ריבונות מובנה (לא רק ריבונות פוליטית במובנה המודרני, אלא גם היכולת להיות ריבון לעצמי ולבחירותי).²⁴ המצב הישראלי מציג את תמונת הראי המשלימה למה שמתארת ע'אנם: אי־הכרה בגבולות שלך ושל אחרים, תוך דרישה לשליטה ריבונית מוחלטת ונטולת פשרות, המתנגשים במציאות שבה ניצחונות מוחלטים אינם בגדר האפשר.

המצב של היעדר הגבול ("חיים ללא עור") גורם לכל פגיעה להרגיש כמו איום קיומי. דבורה רוז כתבה כי "לעיתים, כדי להתנגד, כל מה שהיליד צריך לעשות הוא להישאר בבית".²⁵ לפי היגיון זה, אם הישארות בבית נתפסת כהתנגדות וכאיום קיומי, הרי את הבית הזה חייבים להרוס. במצב כזה, של משחק סכום-אפס על הזכות לבנות בית ולהתגורר בו, כל התגוררות פלסטינית נתפסת כמו "טרור דיורי", בין שמדובר בעפולה, ובין שמדובר בכפר ורדים, ביפו או בבית להיא.

7 באוקטובר היה מתקפה רצחנית לא רק על תושבי הנגב המערבי והמשתתפים בפסטיבלי המוזיקה באזור, אלא גם על בתים פיזיים ועל תחושת הביטחון והבית. נצורים רבים דיווחו על "קרב על ידית הממ"ד" בניסיון נואש להגן על משפחותיהם. פריצת הגבול והמתקפה על הבתים ועל תחושת הביטחון שאמורה הייתה להתלוות אליהם הולידה תפיסה של איום קיומי. לא מפני שישראל עמדה לפני השמדה באותו יום, אלא כיוון שכל עמדת הסובייקט שלה מבוססת על הדחיקה ועל ההסתרה של מי ומה שנמצאים מעבר לגבול.

נקמה היא מנגנון כלכלי ומעגלי, אבל כפי שצוין לעיל, החישוביות שלה אינה פשוטה וישירה. היא אינה מגיבה בהכרח למספרים מדויקים ("עין תחת עין"), אלא לחישוב סובייקטיבי ולא־מודע של רגשות, תשוקות ופחדים.

נקמה היא מנגנון כלכלי ומעגלי, אבל כפי שצוין לעיל, החישוביות שלה אינה פשוטה וישירה. היא אינה מגיבה בהכרח למספרים מדויקים ("עין תחת עין"), אלא לחישוב סובייקטיבי ולא־מודע של רגשות, תשוקות ופחדים. הנקמה מתבצעת לנוכח הפגיעה הנתפסת ולנוכח תחושת

הכוח של העצמי הנוקם. ככל שתחושת הפגיעה (או האיום) חזקה יותר, כך תהיה גם הנקמה (כפנטזיה או כממשות).

מצב של נקמה ללא גבול מאכל בהדרגה את גרעין הזהות ומוביל להרס עצמי בלתי נמנע. דמויות ספרותיות כמו מיכאל קולהאס או קפטן אחאב הן דוגמה קלאסית למרדף אחר נקמה, שסופו הרע כמו נכתב מראש.²⁶ בהיעדר גבול בין האני והאחר, אותו מצב של "חיים ללא עור" שמתואר בחוויית האישיות הגבולית – קיומו של האחר נתפס כמתקפה פרועה על גרעין העצמי וכאיום קיומי – יוצר נטייה להגיב בתוקפנות עודפת, שמטרתה להשיב את הריבונות העצמית על כנה. כאשר לעצמי אין גבול, גם הנקמה תהיה ללא גבול.

בטורו במוסף **הארץ** התייחס ניסן שור ל"מילת השנה" לשנת 2025. המילה שבחרה האקדמיה ללשון עברית היא "הביתה", אך לדעת שור היא הייתה צריכה להיות "לזרב" (פועל שנגזר משמו של הרב אברהם זרביב, מפעיל דחפור במילואים, שצולם מחריב בתים ובניינים בחדווה גדולה ובלתי מוסתרת). לדברי שור,

"לזרב" היא פורנו של חורבן שצרכניו, רוב הישראלים, עדיין מתבוססים בתאוות נקם שאינה יודעת שובע. זה הביטוי הטהור ביותר של רוח התקופה, מאז 7 באוקטובר. זה לא רק הציטיגייסט, אלא התודעה הקולקטיבית והתשוקה המשותפת למיליונים. "לזרב" זו המהות הרטורית של ההשמדה הפיזית המכוונת, עם הכיף הגדול שמלווה כל בית וכל חיים שנהרסו.²⁷

מאמר זה ניסה להראות כי במידה מסוימת, "הביתה" ו"לזרב" הם שני צידיו של אותו המבנה האפקטיבי-קולוניאלי-התיישבותי – וכי את הנקמה ללא גבול בבתי עזה צריך להבין מתוך היעדר הגבול של הבית הישראלי.

הערות

- 1 יגיל לוי, "תחייתו של שיח הנקמה", **תלם**, 20 בדצמבר 2023
- 2 Thomas M. Tripp and Robert J. Bies, "What's Good about Revenge"? The Avenger's Perspective," in *Research on negotiation in organizations* Vol. 6, eds. Roy J. Lewicki, Robert J. Bies and Blair H. Sheppard (Elsevier Science/JAI Press, 1997), 145–160
- 3 אסי טבקה, "על דם, צדק, נקמה ודמעות: על מיכאל קולהאס מאת היינריך פון קלייסט", **המשפט** ח' (תשס"ג): 726–711
- 4 פיאג'ה טען כי יצר הנקמה מתעצב בנפש הילד בין הגילאים שש עד שתיים־עשרה שנים, כאשר תפיסתו בנוגע לצדק מבשילה, ראו Jean Piaget, *The Moral Judgment of the Child* (Routledge, 2013)
- 5 Whitley RP Kaufman, *Honor and Revenge: A Theory of Punishment* (Springer, 2012)
- 6 חנה ארנדט, **המצב האנושי** (קו אדום: הוצאת הקיבוץ המאוחדת 2013)
- 7 René Girard, *Violence and the Sacred* (Continuum, 2005)
- 8 דינה פורת, **לי נקם ושלום: היישוב, השואה וקבוצת הנוקמים של אבא קובנר** (פרדס, 2019)
- 9 Richard T. McClelland, "The Pleasures of Revenge", *The Journal of Mind and Behavior* 31 (2010): 195–235
- 10 Patrick Wolfe, "Settler Colonialism and the Elimination of the Native", *Journal of Genocide Research* 8, 4 (2006): 387–409
- 11 Ariel Handel and Hagar Kotef, "Settler Colonialism and Home", in *Handbook on Home and Migration*, ed. Paolo Boccagni (Edward Elgar): 158–169
- 12 Jason Burke, "The Ruin of Gaza: How Israel's Two-year Assault has Devastated the Territory", *The Guardian*, October 7, 2025 [Link](#)
- 13 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, "דירות ומבנים בישראל, 2023" [קישור](#)
- 14 Samul Granados et al., "Two Months after Cease-Fire, Israel is Still Demolishing Gaza", *The New York Times*, January 26, 2026
- 15 בצלם, "דוקטרינת עזה: הגדה המערבית תחת אש", 10 במרץ 2025

- 16 איתמר אייכנר, "נתניהו בטול כרם, אחרי פיצוץ המטענים: נצא לפעילות מבצעית נוספת ביו"ש", *Ynet*, 21 בפברואר 2025
- 17 חנן גרינווד, "שטח בגודל תל אביב וגבעתיים יחד: ירידה בפלישות בדואים לאדמות מדינה", **ישראל היום**, 9 באוגוסט 2025
- 18 Hagar Kotef, *The Colonizing Self: or Home and Homelessness in Israel/Palestine* (Duke University Press, 2020)
- 19 Adi Ophir, Michal Givoni and Sari Hanafi, *The Power of Inclusive Exclusion: Anatomy of Israeli Rule in the Occupied Palestinian Territories* (Zone Books, 2009)
- 20 עמרי בן יהודה ודודן הלוי, **עזה – מקום ודימוי במרחב הישראלי** (גמא, 2023)
- 21 אדריאנה קמפ, "מדברים גבולות: הבנייתה של טריטוריה פוליטית בישראל 1949–1957" (עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, 1997), 6
- 22 André Green, *On Private Madness* (Rebus Press, 1997)
- 23 Leoni Grobbink et al., "Revenge: An Analysis of Its Psychological Underpinnings", *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 59, 8 (2015): 892–907
- 24 Honaida Ghanim, "Being a Border" in *Displaced at Home: Ethnicity and Gender among Palestinians in Israel*, eds. Rhoda Ann Kanaaneh and Isis Nusair (SUNY Press, 2010) 109–118
- 25 Deborah Bird Rose, *Hidden Histories: Black Stories from Victoria River Downs, Humbert River and Wave Hill Stations* (Aboriginal Studies Press, 1991), 46
- 26 Corinna Reichl and Michael Raouf, "Self-Harm in the Context of Borderline Personality Disorder", *Current Opinion in Psychology* 37 (2021): 139–144
- 27 ניסן שור, "מילת השנה של האקדמיה ללשון היא 'הביתה': מילת השנה הבאה תהיה 'מוות'", **הארץ**, 12 בינואר 2026

הגשרים בין אתמול ומחר: על נקמה ועל זמן

אורי ש. כהן

אם ההווה שלנו כרוכה בזמן, הרי הנקמה היא דרך שבה אנחנו מתייחסים אל הזמן באותנטיות, או לפחות במלוא הכוונה, התייחסות שחורגת מהפטפט של החיים.¹ הנקמה כצורה שמביאה למוות היא מלאת משמעות, נובעת מהעבר ומחייבת את העתיד דרך מערך שלם של נורמות וכללים שנועדו, בסופו של דבר, להצדיק את האלימות. אין מדובר בנקמה הפרטית, המדויקת, בפגיעה באשם עצמו, שבכל מקרה איננה הכלל. הדיון שלנו חורג מתחומו של היחיד אל הכלל, ומהדיוק של 'איש בחטאו יומת' אל "דמעת החפים מחטא", כדברי אלתרמן.²

הספרות העברית נענית לפולסמיות המיוחדת של הנקמה. למשל, במסה של אבנר הולצמן המלווה את המהדורה המחודשת של **פצעי בגרות** (2011) מאת חנוך ברטוב, על הבריגדה היהודית ועל נקמתה הלא־נקומה, אפשר למצוא את "שאלת הנקמה" (252), "מבחן הנקמה", "התשוקה הטבעית של גברים צעירים לגאול, אם גם באופן סמלי, את דם אחיהם השפוך" (253), "שהצדק מחייב לנקום" (254), "התמסרות טבעית ליצר הנקמה" (254) ו"נושא הנקמה" (255).³

השימושים הרבים האלה בנקמה מצביעים לא רק על הפוליסמיות המיוחדת של המילה, אלא גם מראים שלספרות יש דרכים שונות לדבר על טבעה של האלימות הזאת, שהיא מוצדקת, כמעט בלתי נשלטת ולא דווקא מחושבת, כלומר טבעית.

זמן הוא ממד מהותי של הנקמה. כשאניגו מונטיה מבקש לנקום את מות אביו, הוא מגיח מהעבר הרחוק אל ההווה של הרוצח.⁴ נקמה היא דרך להתקיים בזמן שאין בו עתיד. הנוקמים מחויבים לצורה של צדק, וזו תמיד מביטה לאחור. אין עתיד מעשי בנקמה, רק עבר שמחכה להתפרץ.

הנקמה היא אמביוולנטית. לא ברור אם היא נשקו של החלש, של המובס, או דרכו של החזק להכחיד את החלש במעגל מתמיד של אלימות מוצדקת, כפי שטוען יון אלסטר.⁵ אפשר לכנות את המעגל הזה מלחמת התשה. לכאורה מדובר בנקודת התורפה העקרונית של תורת הביטחון הישראלית, הדבר שממנו ישראל מנסה להימנע באמצעות הסלמה. עם זאת, עלינו להודות כי מהבחינה הזאת לא ברור את מי מהצדדים באמת משרת מעגל האלימות של הנקמה – מי המתיש ומי המותש.⁶

הנקמה היא אמביוולנטית. לא ברור אם היא נשקו של החלש, של המובס, או דרכו של החזק להכחיד את החלש במעגל מתמיד של אלימות מוצדקת, כפי שטוען יון אלסטר.

אם יש בנקמה ממד משיחי, הריהו קשור בזמן ובגאולה שלכאורה מובטחת בדם. משהו שחייב להתרחש בגלל מה שקרה בעבר. כאן אנחנו רואים את הקשר בין הנקמה לבין הטינה ולמערכ המחשבה

הפוסטיקולוניאלי. אין לומר שכל התורה הזאת עומדת על נקמתם של הילידים במתיישבים, אבל צורת הזמן שלה היא בדיוק כמו זו של הנקמה. ההווה כזירה לעשיית צדק עם העבר בהכרח חוסם את האופק על ידי כיפוף הזמן תוך הזחה אופיינית לנקמה בין אלה שחטאו, אלה שנחטאו, ואלה שנדרשים לשלם את החוב ההיסטורי. אפשר שזאת הסיבה העיקרית שבגללה העתיד נראה חסום והדיסטופיה לגוניה היא הצורה האמנותית העיקרית בעולם המערבי, ובוודאי של הספרות הישראל מאז שנות ה־80 של המאה ה־20. ביסוד **הדרך לעין חרוד** של עמוס קינן, שפותח את העידן הדיסטופי בספרות, יש טיל שמכוון אל ההיסטוריה, נקם בזמן עצמו.⁷

אנסה להבהיר באמצעות כמה דוגמאות מתוך **פצעי בגרות** של חנוך ברטוב ודברים של לאה גולדברג ונתן אלתרמן. האחת, שהנקמה והנקם רחוקים ממנה, כרחוק ישו מהיהדות, והשני, שהיא קרובה אצלו כפי שהוא קרוב אצל משה דיין ותורת הביטחון הישראלית.

האם הנקמה, היא רגש, רגש מוסרי, מערכת אפקטיבית, חלק טבעי מהאנושיות, מענה לדם הצועק מן האדמה כבר בספר בראשית, כאשר האל שומע את דמו של הבל ומסמן את קין באות כדי לשמור עליו מפני הנקמה?

האם הנקמה, היא רגש, רגש מוסרי, מערכת אפקטיבית, חלק טבעי מהאנושיות, מענה לדם הצועק מן האדמה כבר בספר בראשית, כאשר האל שומע את דמו של הבל ומסמן את קין באות כדי לשמור עליו מפני הנקמה? אכילס ששב להילחם רק כדי לנקום את מות פטרוקלוס אהוב ליבו, וגופתו של הקטור קשורה בעקביה אל מרכבתו? הנקמה מכילה תגובה רגשית מוכרת, אבל אני מבקש לטעון שמדובר במודוס של

האלימות שמוצדקת על ידי היפעלות רגשית, מה שנהוג לכנות בלעז אפקט. הרגש שעומד בבסיס הנקמה קשור בצדק ובזעם על עוול, על אי־הצדק, והוא אינו עומד בפני עצמו.⁸

כך מופיעה הנקמה באורסטיאה של אייסכילוס: קליטמנסטרה רוצחת את אגממנון באמבטיה, מכל מיני סיבות, אבל הסיבה המוצדקת, זו המוצגת לפני הפוליס ואייגיסתוס, המלך החדש, היא שהקריב את ביתם איפגניה כדי לאפשר את המסע לטרויה. בעולם היווני הארכאי, הדם שצועק מן האדמה הוא קולן של אלות הנקמה. אלה טורפות את דעתו של בעל הנקמה עד שהוא נכפה לממשה.⁹ יש להודות, מערכת של נקמת דם היא אמנם מעגלית, אבל היא גם מערכת יציבה למדי. היא עשויה גם להשיג את מטרתה החברתית: מאחר שהכול יודעים שהמעגל אינסופי, יש חשש אמיתי לטבול בדמים. בהקשר של הציונות, זו המערכת שמאפיינת את סביבתנו בתקופה העות'מאנית, ואכן, שפיכות דמים הייתה נדירה יחסית ובאופן כללי, כאשר התרחשה, החייבים הוברחו מייד מן הארץ ומאמצים אדירים נעשו כדי לפייס את הקרובים ולהימנע משפיכות דמים.¹⁰ אומנם יש לכך סיבות רבות, אבל אי אפשר להכחיש שהדם בפלסטינה ארץ ישראל החל להישפך ברצינות רק עם בוא האנגלים. בדרך כלל עם בואם, בכל מקום על פני הכדור, ניכרת ירידה משמעותית במחיר הדם.

אורסטס הורג את אימו כי היא הרגה את אביו, אבל היא גם דמו, ולפיכך אנחנו נמצאים באפוריה, מבוי סתום. הדבר נפתר, כידוע, בהמצאת בית המשפט. אזרחי אתונה, בשיתוף האלים הצעירים אפולון ואתונה, מקבלים את המונופול על הכוח, ההחלטה עוברת לידי מושבעים, ומעגל האלימות יוצא מן העיר. הדבר מאפשר בעצם את המעבר מחברה שבטית המבוססת על דם לפוליס המבוססת על חוקים. יוצא אפוא שמעגל הנקמה ומעגל הדמים הם בין השאר מה שחוסם את האופק שלנו ואת האפשרות לראות את הסכסוך שבו אנחנו נתונים כמלחמת אזרחים, שצריכה להיפתר כפי שנפתרות מלחמות אזרחים.¹¹

כך או כך, נמצא שהנקמה מכפיפה את הזמן אל הדם ואם היא נשקו של החזק להכחיד את החלש, הריהי גם הנשק האחרון של החלש, קללה הנלחשת משפתיים על סף מוות. ניסוח מבריק למדי מספק לנו אלתרמן, שאם נסכם בקצרה מהלך הרבה יותר רחב, מלמד את היישוב בעשור המלחמה שקודם ל-1948, למות במלחמה (**כוכבים בחוץ**), להיות מנוצח בה אבל לא לנחול תבוסה (**שמחת עניים**), ולנקום נקמות (מכות מצרים)¹².

שמחת עניים נכתב בשנת 1941 והתפרסם בשנת 1942, כשהיקף האסון של היהודים באירופה החל להתברר. הנקמה מופיעה כרגש יסודי של המלחמה, כשארית של תבוסת היהודים שיורש הישוב, היא שמחת העני:

כִּי כְּבֹדָה תּוֹגָתוֹ, וְלִבּוֹ עָלְיוֹ מָר,
כִּי הִכּוּהוּ צָרִים עַל אֲדַמַּת הַחֲמָר,
וַיִּשְׁלַחוּ בּוֹ רָקָם,
וַיֹּאמְרוּ יֵשׁ נָקָם.
וַיִּשְׁמְוּהוּ אֱלֹם,
וַיַּחַרְשׁ יוֹם שָׁלֵם.

התבוסה היא היסטורית, הצרים הם המנצחים, מכים, יורקים, מבזים ואף מבקשים למחוק את זכר המנוצחים. הנקמה שאלתרמן מדבר עליה שקועה בתוך הזמן הסיפורי הכפוף הזה; יש שארית, והשארית הזאת תנקום, גם אם במקרה של המחנות וכו' מידת הנקמה שתתאפשר היא הסיפור עצמו, שהוא שמחת העני, ולא מה שמבקשים חיילי הבריגדה בפצעני בנרות. ספרו של חנוך ברטוב, שהיה חייל בבריגדה היהודית, הופיע בשנת 1965 והוא מהרומנים העבריים החשובים של שנות ה-1960, שמסכם מהלכים מורכבים של הנוסח הביטחוני בספרות הישראלית בין 1948 ל-1967.¹³ הנקמה היא הסוגייה המרכזית של הרומן, והיא היסוד של המבנה הרעיוני שלו, הצורך בה, והשאלה איך ואם בכלל יש להתייחס אליה היא שאלה שחוזרת בגרסאות שונות ומפי דוברים שונים. המחלוקת העקרונית היא בין עמדה שאפשר

לכנותה ביתר"ית – שמיוצגת בידי גלעדי ולפיה נקמה אלימה בלי חשבונות מיותרים, הכרחית למען העתיד, כדי להשתחרר מהחולשה ולהרתיע באמצעות החוזקה – לבין העמדה ה"אחראית", של הישוב המאורגן, של תמרי, העסקן הקיבוצי, שמבקש לוותר על הנקמה למען עלייה ב', למען עתיד היישוב והמדינה שבדרך.

וכך אומר גלעדי:

אלפי גברים צעירים ואמיצי לב, מתנדבים כולם, נשבעו לנקום את הדם המופקר, לנקום במלחמה ולנקום בשלום, בתליינים ובשולחיהם, באלה שמחאו להם כף ובאלה שלווים בפרחים, באלה שבירכו על הדם ובאלה שנהנו מהגזל, כולם, איש ואשה, זקן וטף. אנחנו, תמרי, איננו מאמינים בתורת הלחי השנייה. וגם לו האמנו בה, לא היינו יכולים להגישה – מפני שהיא איננה עוד...רק יד אחת ניצלה, רק אגרוף קטן אחד. אנחנו. כאן. מה יעשה האגרוף הקמוץ הזה, תמרי, מה את מציע לו לעשות?.. את זה לא נוכל לשכוח – יצאנו מן המלחמה בלי שעת הנקמה הגדולה. האגרוף הקטן האחד נשאר קמוץ כמו בעוית.¹⁴

הטיעונים של גלעדי מעוצבים ברטוריקה שאפשר לשמוע בה הדים של בגין ועמדתה של תנועת החירות בשאלת השילומים. את המפגש הזה מתאר המספר כנקודה מכריעה, שבה מתבהר טבעו המוגבל של הכוח העברי והמטרה המוגבלת שלמענה הוא יכול לפעול.

הטיעונים של גלעדי מעוצבים ברטוריקה שאפשר לשמוע בה הדים של בגין ועמדתה של תנועת החירות בשאלת השילומים.¹⁵ את המפגש הזה מתאר המספר כנקודה מכריעה, שבה מתבהר טבעו המוגבל של הכוח

העברי והמטרה המוגבלת שלמענה הוא יכול לפעול. השאיפה לנקמה שמבטא גלעדי היא ברורה במונחיה ובהיקפה הטוטלי אף אם הוא מוגבל. הוא מבקש יום אחד של נקמה מוחלטת, כמו שהרוסים מרשים לעצמם, ומה שחשוב אינו משך הפעולה אלא השרירות המוחלטת שלו.

גלעדי מביע תפיסה קלאסית של הנקמה. גם אורסטס נדרש לבחור בין שפיכת דם לשפיות. ציר הזמן שלו ושל נקמתו ארוך מאוד. הוא נובע מהעבר, שמרחיק עד זכר העמלק, ומגיע עד ההווה של הסיפור בסוף מלחמת העולם השנייה. הנקמה שגלעדי דורש הכרחית בעיניו, משום שבלעדיה העתיד הוא בלתי נסבל. הנקמה היא הביטוי האמיתי, ההכרחי של הריבונות היהודית, המחיר על דם יהודי שבלעדיו היא אינה אלא חזות ריקה. שוב אנחנו באפוריה, בנקודה של אי-הכרעה. הנקמה מוכתבת בידי העבר וכופפת אליה את העתיד כדי לאפשר אותו. האופק של גלעדי חסום בהיעדר הנקמה, שכן בלעדיה, כך אפשר להבין, העבר יחזור לרדוף את ההווה, הגויים את היהודים והזמן אינו אלא זמן שאול.

**כל אלה עומדים בתוך ספרות עברית ציונית שמקורה
בארצות הנוצרים של הלחי השנייה, שבהן נרצחו
היהודים בשלווה בירוקרטית, בלא זעם, לא כנקמה אלא
כחלק מניסוי ביופוליטי.**

כל אלה עומדים בתוך ספרות עברית ציונית שמקורה בארצות הנוצרים של הלחי השנייה, שבהן נרצחו היהודים בשלווה בירוקרטית, בלא זעם, לא כנקמה אלא כחלק מניסוי ביופוליטי.¹⁶ נגלה כאן המודוס התיאולוגי של הנקמה, חמלה נוצרית אל מול נקמה יהודית על רקע קונפליקט אחר, מעגל נקמה שנוגע בעולם ערבי מוסלמי. על כך כתב יצחק שמי בספרו **נקמת האבות** משנת 1928, שכולו מתרחש בעולם ערבי פלסטיני שהנקמה, לדבריו, היא יסוד בו, והיא ארוכה במידה שהבאים

מאירופה אינם מבינים.¹⁷ הסיפור הוא על אלימות שפורצת בין אנשי חברון לאנשי שכם בעת העלייה לרגל לנבי מוסא, והיא מתייחסת בין השאר לפרעות הכותל בשנת תר"פ. מנהיג אנשי שכם אבו שוואריב הורג את אויבו איש חברון ובורח למצרים, ובה הוא הולך ומתדלדל עד שהוא חוזר לבסוף לבקש מחילה בקבר האבות בחברון ומת בנקמתם. אין אפשרות להבין את הסיפור אלא כדרכו של יצחק שמי, יליד חברון וערבי יהודי בכל מובן אפשרי, להזהיר את העולים לציון מארצות הנוצרים מפני האלימות ומפני נקמת הדם של בני המקום, שאינה דומה לא לזו שהם מכירים ואף לא לזו שעליה הם חולמים. על הדפים של ספרו ניקב אורי אילן את פתקיו, ובהם היה כתוב "לא בגדתי התאבדתי", ושלל דרישות נקם שדיין הסתיר מהציבור.¹⁸

הנקמה היא מודוס של האלימות הישראלית והיא נובעת מרוחה של המיליציה ומשום כך היא גם מוכחשת בצבא הסדיר שסדירותו תלויה באיסור על נקמות. אם קשה לקבל זאת, די לחשוב על הגמול שבפעולות התגמול כדי לראות שאין מדובר אלא בנקמה שהצדקתה תלויה בין השאר באופי של האויב שעומד מולה, שמבין, יש מוסיפים, רק את הנקמה. אפשר גם לצטט גם את יזהר **בחרבת חזעה**:

ומיד אחר כך פותח הכפר הזה, גדול וקודר, ושר שירת חפצים
 שנסתלקה נשמתם, שירת מעשי אנוש שחזרו לגלמותם והפריאו,
 שירת בשורת אסון פתע מוחצת שקפאה ונותרה כמין קללה לא
 עוברת דל שפתיים. ופחד, ריבונו של עולם, פחד אימים, ונצנוץ פה
 ושם, איזה נצנוץ של נקמה, של קורא לריב, של אל נקמות הופיע.¹⁹

מחשבות אלה ואחרות מלוות את יזהר בזמן פינוי הכפר מיושביו. בפי אחרים הוא שם את ההצדקות, את מה שהיו עושים אילו ניצחו, את מה שאליו כבר התחייבנו במעשה הזה, את מה שחויבנו בו אנחנו.

מלחמת תש"ח עקפה את עזה, אך הגיעה אליה מתוך הסלמה של פעולות התגמול, במלחמת סיני. ממשל צבאי הוחל, חשודים נאספו, וחלקם, לפחות על פי אהרון מגד **במקרה הנסיל** ומגוון מקורות אחרים,

הועמדו אל הקיר ונורו.²⁰ מה שנמצא לחיילים ברצועה הייתה הארץ שהייתה לפני תש"ח, כל כפרי השפלה, פלסטין ובעייתה, הנקמה וזמנה המעגלי הנמשך עד היום, שנופל על ראשם של קרובים ורחוקים, בוודאי לא על אלה שעשו את הדבר ב־1948. אם הכוונה היא לצרוב את התודעה, הרי תודעת הנקמה אינה ניתנת לצריבה, כל רגע הוא ההווה שלה וכל אלימות מלמדת אותו השיעור, עוד אלימות.²¹

אין לומר שעולם שבו הנקמה כמודוס של האלימות, המבטאת וכופה צורה של צדק, הוא עולם שאין בו יציבות וזהירות מדמים. אלא שהוא נידון לצאת משליטה ולחסום את כל האופקים, לכפות על העתיד את העבר. אם, כפי שטוען אלסטר, זו מערכת של נורמות המצדיקה את האלימות של החזק המכחיד את החלש, הרי אין לנו מוצא. במצב הנוכחי רק זה שיישאר עומד ידע מי הוא מי.

בשנת 1944, בזמן שגורל היהודים באירופה כבר ידוע ומטוסי בעלות הברית זורעות הרס בערי גרמניה, אלתרמן מפרסם את שירי מכות מצרים, פורט את נקמת האל לאלימות של כל הזמנים ומלמד את נערי היישוב לדעת נקם.

בשנת 1944, בזמן שגורל היהודים באירופה כבר ידוע ומטוסי בעלות הברית זורעות הרס בערי גרמניה, אלתרמן מפרסם את שירי מכות מצרים, פורט את נקמת האל לאלימות של כל הזמנים ומלמד את נערי היישוב לדעת נקם. בירת מצרים הקדומה נא אמון קורסת תחת המכות, הבן והאב, וגורלם הנכחד. מה שנלמד הוא על הנקם כאלימות שלעולם באה אחרי שאחרת כבר התרחשה, ולרוב היא מופעלת על האנשים הלא־נכונים. לעיתים רחוקות בלבד היא פוגעת במבצעים במישרין. מי שסופג את האלימות של הנקמה אלה בני הכפר, העיר, המדינה

שמערכת הנורמות של הנקמה מציבה כמטרות ראויות לאלימות שלה. אנחנו וילדנו, הם וילדיהם:²²

כִּי צְדִיק בְּדִינּוֹ הַשָּׁלַח, –
אֶךְ תָּמִיד, בְּעֵבְרוֹ שׁוֹתֵת,
הוּא מְשָׁאִיר, כְּמוֹ טַעַם מְלַח,
אֶת דְּמַעַת הַחַפִּים מִחֶטָּא.

לאה גולדברג כתבה בעל המשמר עם הופעת הספר: "לי נראה כי דברים כאלה על הנושא שאנו מרבים מכל כך לדבר בו היום – הנקמה וכו' – לא נאמרו עדיין בשירה העברית."²³ הרבו לדבר, מתברר, ולא פרטה. לא שאין לה עמדה, יש לה, לא בדיוק עמדה פוליטית, יותר עמדה כלפי הנקמה, כלפי האלימות, כולם דברים שמהם היא סולדת.

ביוני 1937 היא כותבת ביומנה:

היום אני חושבת בפשטות כזאת (אינני יודעת מנין לי לפתע) כי האדם חייב להיות טוב. בלי לקבוע מושג מוסרי. טוב. בעיקר לא להכאיב לאחרים. מצחיק, זה הופך אצלי להשקפת עולם. ואני איני יודעת לעשותה מציאות – ביחס אל אמא.²⁴

כמו רבים מבני דורה שגדלו בתוך העולם הנוצרי הייתה ללאה גולדברג זיקה ממשית לישו היהודי, להבדיל מישו הנוצרי.²⁵ התורה שנשמעת גם בפצעי בגרות היא התורה הנפוצה, מה שנותר מהנקמה אחרי השואה, לאהוב, להיות טוב, להגיש את הלחי השנייה.²⁶

בבון, באפריל 1932, שנה לפני עליית היטלר והנאצים לשלטון, הימים לבנים וארוכים, והגשרים בין אתמול ומחר ישרים וגבוהים. לאה גולדברג היא תלמידת דוקטורט מבריקה שעשתה את הדרך מ"ירכתי מזרח" כלשונה, למרכזי הדעת של המערב.²⁷ היא כותבת דוקטורט בגרמנית על תרגומי המקרא לשומרונית, שירה היא כותבת בעברית, ואת השיר הזה היא מפרסמת בקובנה בכתב עת עברי מודרניסטי של

צעירי ליטא, **פתח**. את יומנה היא כותבת בעברית, והיא בקשר עם שלונסקי. היא לא נמצאת בדרך לארץ ישראל, היא בדרך לקריירה אקדמית מבריקה בעולם פתוח, מואר, פרוגרסיבי:28

Kaunas, 1932 m. birželio 28 d.

לאה גולדברג

ימים לבנים

ימים לבנים, ארפים כמו בקיץ קרני-החמה.
 שלות-בדידות גדולה על מרחב הנהר.
 חלונות פתוחים לרוחה אל תכלת-דממה.
 גשרים ישרים וגבוהים בין אתמול ומחר.

לכבי התרגל אל עצמו ומונה במתינות דפיקותיו.
 ולמתק הקצב הרך נרצע, מתפייס, מותר,
 כתינוק מזמר שיר-ערשו בטרם יסגר את עיניו,
 עת האם הלאה נרדמה ופסקה מזמר.

כל-כך קל לשאת שתיקתכם, ימים לבנים וריקים!
 הן עיני למדו לחיך וחדלו משכבר
 לזרו על לוח-שעון את מרוץ הדקים.
 ישרים וגבוהים הגשרים בין אתמול ומחר.

כל זה השתנה כמובן ומהר, ובראשית 1935, **טבעות עשן** ובתוכו השיר הזה חיכה לה בתל אביב על הרציף.²⁹ העברית של השיר היא בוודאי גשר בין אתמול ומחר, העבר אינו מחוק, הוא מתקיים, אפילו זוכה לעדנה, להיות ללשון השירה של נערה כמוה. גולדברג צומחת מתוך החורבן של מלחמת העולם הראשונה, אבל המפולת, הדם, הטבח, אינם חוסמים את האופק, הזמן נע קדימה, העתיד רחב ואינסופי. הכול אפשרי. היא אינה מבקשת נקמה. ישרים וגבוהים הגשרים והיא ענווה ונכנעת כאחד הדשאים. בלב מלחמת העולם השנייה, בשנת 1943,

כשהאופק חסום ואטום ועל כל מה שהיה עולמה נגזר מוות, עדיין היא שואלת אם עוד יבואו ימים בסליחה ובחסד, והיא תלך, ענווה ונכנעת, בדרכים שסמרו מאימה ומדם.

האומנם?

הערות

- 1 Bradley Bryan, "Revenge and Nostalgia: Reconciling Nietzsche and Heidegger on the Question of Coming to Terms with the Past", *Philosophy & Social Criticism* 38, 1 (2012): 25–38
- 2 אורי ש. כהן, **הנוסח הביטחוני ותרבות המלחמה העברית** (מוסד ביאליק, 2017), 264–252
- 3 אבנר הולצמן, "כתוב שנשארנו יהודים", בתוך **פצעי בגרות**, חנוך ברטוב (הספריה החדשה, 2011), 256–245
- 4 Daniel Haas, "Why Revenge is so Sweet", in *The Princess Bride and Philosophy: Inconceivable!* 98 eds. Richard Greene and Rachel Robison-Greene (Open Court, 2015), 87–96
- 5 Jon Elster, "Norms of Revenge", *Ethics* 100, 4 (1990): 862–885
- 6 Thane Rosenbaum, *Payback : The Case for Revenge* (The University of Chicago Press, 2014)
- 7 עמוס קינן, **הדרך לעין חרוז** (עם עובד, 1984), 111; הספר שואה II המוקדם יותר והמוצלח פחות הקדים אותו בעשור, עמוס קינן, **שואה II** (א"ל הוצאה מיוחדת, 1975)
- 8 Deborah Willis, "'The Gnawing Vulture': Revenge, Trauma Theory, and 'Titus Andronicus'" *Shakespeare Quarterly* 53, 1 (2002): 21–52
- 9 John Kerrigan, *Revenge Tragedy: Aeschylus to Armageddon* (Clarendon Press, 1996)
- 10 יהודה סלוצקי, **קיצור תולדות ההגנה** (משרד הביטחון – הוצאה לאור, 1978), 15–11
- 11 Emil Aslan Souleimanov et al, "Blood Revenge in Civil War: Proof of Concept", *Security Studies* 32, 1 (2023): 101–136
- 12 על כך בהרחבה: כהן, הנוסח הביטחוני, 212–170
- 13 ניצה בן דב, "נקמה או הצלה – הדילמה הטרגית ב'פצעי בגרות' של חנוך ברטוב", בתוך **הנאמן – מנחת הוקרה וידידות לעוזי שביט**, עריכה: זיוה שמיר ומנחם פרי (הקיבוץ המאוחד, 2016), 382–340
- 14 ברטוב, פצעי בגרות, 109–108

- 15 דוד לביא, **צופן בגין: סוד קסמו הרטורי של מנחם בגין ב"נאום השילומים"** (כתר ומרכז מורשת בגין, 2016)
- 16 פרימו לוי, **אם זהו אדם** (הספריה החדשה, 2023), 99
- 17 יצחק שמי, **נקמת האבות** (מצפה, 1928)
- 18 יצחק שמי, **טחנת החיים** (דביר, 2015)
- 19 ס. יזהר, **סיפור חרבת חזעה** (פועלים, 1949), 24–25
- 20 אהרון מגד, **מקרה הנסיל** (הקיבוץ המאוחד, 1960): 250–259
- 21 אורי ש. כהן, "עזה באה: העיר הלבנה והעיר התאומה", בתוך **עזה, מקום ודימוי במרחב הישראלי**, עריכה: עמרי בן יהודה ודונית הלוי (גמא, 2023), 78–105
- 22 נתן אלתרמן, **שירים שמכבר** (הקיבוץ המאוחד, 1977), 231
- 23 עדה גראנט (לאה גולדברג), "יומן ספרותי", **משמר**, 21 בינואר 1944
- 24 רחל אהרוני ואריה אהרוני (עריכה), **יומני לאה גולדברג** (ספריית הפועלים, 2005), 228, 28 במאי 1937
- 25 אהרוני, יומני לאה גולדברג, 226
- 26 נטע שטהל, **צלם יהודי: ייצוגיו של ישו בספרות העברית של המאה ה-20** (רסלינג, 2008)
- "קציעה עלון, "נוצרים, יהודים ואחרים": עיון במורשת הספרותית של אברהם אהרון קבק ושל שלום אש", **תיאוריה וביקורת** 26 (2005): 175–199
- 27 לאה גולדברג, "אירופה שלכם", **על המשמר**, 30 באפריל 1945: "מה היתה אירופה בשבילנו, בשביל בני דורי שילדותם היתה חורבן והרס, שבתם ומשפחתם ומנוחתם נהרסו כבר במלחמה הקודמת 1914–1918? כבר אז היה הכל הרוס בחיינו, ואלו האמונה לא נהרסה. בני ירכתי התרבות, בני הפינות המדומדמות של מזרח אירופה, שבויי העיירה היהודית לכל צורתיה, איך הלכנו למרכזים הגדולים ללמוד תורה ודעת!" (עמ' 6).
- 28 יפעת וייס, **נסיעה ונסיעה מדומה: לאה גולדברג בגרמניה 1930–1933** (מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, 2015)
- 29 אורי ש. כהן, "האפשרות של גולדברג ואסכולת שלונסקי-אלתרמן", **אות: כתב עת לספרות ולתיאוריה** 6 (2016): 31

על הכותבים

פרופ' יגיל לוי, פרופ' למדיניות ציבורית ולסוציולוגיה פוליטית באוניברסיטה הפתוחה וראש מכון האוניברסיטה הפתוחה לחקר יחסי חברה-צבא. תחום מחקרו הוא מערכות היחסים צבא-חברה-פוליטיקה.

פרופ' גדי היימן, פרופ' חבר במחלקה ליחסים בין-לאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים. מחקריו מתמקדים בתיאוריה של היחסים הבין-לאומיים, בפסיכולוגיה פוליטית, בדיפלומטיה ובהיסטוריה של יחסי החוץ של ישראל. מחברם של שני ספרים בתחום ההיסטוריה הדיפלומטית *Israel's Franco-Israeli Relations, 1958–1967* ו- *Path to Europe: The Negotiations for a Preferential Agreement, 1957–1970* פרסם מאמרים רבים בכתבי עת מובילים.

פרופ' שרה הלמן, פרופ' בדימוס מהמחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. תחומי מחקרה כוללים תנועות חברתיות וזהות קולקטיבית, סוציולוגיה של האזרחות ותמורות ביחסים בין המדינה לאזרחיה לנוכח המפנה הניאו-ליברלי. בהקשר זה חקרה את הקונפיגורציה החדשה של מדינת הרווחה ואת צמיחת המעמד הבינוני החדש בישראל.

ד"ר אריאל הנדל, מרצה בבצלאל ועורך שותף של **מפתח**: כתב עת לקסיקלי **למחשבה פוליטית**. פרסם מחקרים רבים בנושאי מרחב, פוליטיקה, כוח ואלימות בארץ ובחו"ל. עורך ראשי של הספר **קריאת המחאה: לקסיקון פוליטי** (הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2012).

פרופ' אורי ש. כהן, מלמד ספרות באוניברסיטת תל אביב וחוקר את הדינמיקה של ביטחון ומלחמה בספרות ובתרבות העברית. מחברם של כמה ספרים, ובהם: **הנוסח הביטחוני ותרבות המלחמה העברית**, שהופיע בהוצאת מוסד ביאליק (2017) ו**פרימו לוי והשואה שלנו** (2026), העתיד לראות אור השנה בהוצאת מרכז פרימו לוי בניו יורק. עורך שותף של כתב העת **אות**.